

АДЛЕР
ТИМЕРГАЛИН

ЕРАК
ПЛАНЕТАДА

ИКӘҮДӘН-ИКӘҮ

Без тәмам хәлдән тайган идек инде.

Сүз куешкандай, капыл гына тукталдык та, арка каешларын ычкындырып, атналык азык-төлек, рация, кечкенә электроник — хисап машинасы — «кибер» салынган рюкзакларыбызны кызган ком өстенә ташладык.

Утырыштык. Үпкәләшкән кешеләр кебек, бер-беребезгә карамаска тырышабыз.

Чалкан яттык.

Эссе... Скафандр эчендәге суыткычның да көче житеп бетми бугай... Герметик башлыкның күзлекләре тирли. Күзлек пыялалары аша ят планетаның яшкелт күк йөзе, язу карасы түгелгән шикелле шәмәхә болытлары күренә, ә сул якта (көнчыгышта димме) зәңгәрсу «кояш» — бу планетаның үзәк йолдызы яна. Шәфкатсыз кыздыра...

Тирә-юньдә күз ияләнгән, күнегелгән бер генә нәрсә дә юк. Хәтта комнары да бездәге — Жирдәге төсле түгел: үзе жете кызыл, тузан сымак вак, ябыштак цемент кебегрәк. Ник бер үлән заты күренсен. Жир чүлләрендә тармак-тармак саксаулар, елдам вараннар¹ ялтыравык тозлыктар очрый, ичмасам. Әллә кайчан, ничәмә-ничә гасырлар элек Һалак булган хайван сөякләрен, кәрван эзләрен очратасың. Шуларга карап та юаньрга була. Ни әйтсәң дә тормыш эзе... Ә монда... без әлегә бер генә тереклек иясе дә, яшеллек әсәре дә күрмәдек.

Рация эшләми. Моннан йөз-йөз илле километрлар төньякта төшәргә ниятләгән космопланыбыз белән элемтә тотарга бер эмәл юк. Хәер, радиостанция төзек-төзеген, ләкин телефонда колак тондырып шаулаган, гүлэгән тавышлар гына ишетелә. Чөнки бу планетаның атмосферасы бик нык электрланган, ионлашкан. Болытлар арасын әледән -әле күксел яшен чаткылары чыбыркылап үтә. Шулар комачаулый.

Мин, юлдашыма борылып, радиотелефонны тоташтырдым:

—Грета!

—Ишетәм,— диде кыз арган тавыш белән.

—Кузгалабызмы?

—Үрмәлик. Ләкин без дөрәс барабызмы икән, Орнит?

Аның сүзләрендә шөбһә дә, шул ук вакытта өлкән иптәшенә ышаныч-өмет тә, хатын-кыз йомшаклыгы да ишетелгәндәй булды. Бу — минем өчен яңалык иде. Бүгенгә кадәр Грета миңа гомумән өстән карый һәм, яшерен-

батырын түгел, каһарманнардан хисапламый, сирэк кичәшә иде. Нәрхәлдә, ихтирам итүе сизелми иде аның.

—Дөрөс барабыз,— дидем мин, ашыгып.

«Дөрөс барабыз, Грета! Ләкин син рухыңны гына төшермә, кызый!»

Атмосфера шаярта — компас теле шкала буйлап шашынып чабып йөри, ләкин мин кирәкле юнәлешне бу дөньяның «кояшына» карап чамалый идем.

—Мин дә шулай уйлыйм-уйлавын. Без күпме юл уздык икән?

— Ком барханнарын үткәч, шактый тиз атларбыз. Күп дигәндә өч тәүлектән безгә космоплан иллюминаторлары ялтырап күренер, һәм без капитан Глюкның кулын кысарбыз.

Грета күп сөйләшми иде, шундук рюкзак каешларын каптыра башлады.

Тагы үрмәләп киттек, менә ишеләм, менә таралып төшәм дип торган бер ком тавын әйләнеп уздык; икенчесен, өченчесен... Дүртенчесенә түбәсенә менеп життек.

Артта тирән эз ярылып кала — аю сөйрәп кайтучы сунарчылар көпшәк кар ерып

барганмыни...

Ул арада күк йөзе ачылып китте, шәмәхә болытлар эреп юкка чыктылар. Яшкелт офык эсседән салмак кына тирбәлә иде.

Бу планетада тәүлек егерме генә сәгатькә сузыла, чөнки ул үз күчәре тирәсендә шактый тиз әйләнә. Без кул сәгатьләребезне дә шушы вакытка көйләп куйган идек. Кичке бишләрдә, «кояш» баеп караңгы төшә башлады. Кәкре барханнардан карасу күлгәләр сузылып, бөтен ком сахрасына канат жәйде.

Тау башларынан төтен сыман бөтерелеп тузан күтәрелә, алай -болай жил көчәеп китсә, безнең ком буранына элэгүбез дә бар.

Күз бәйләнгәч, сөзәк кенә бер бархан итәгенә килеп туктадык. Мин жиңел алюминий көпшәләр белән юка капрон тукумадан ике кеше сыярлык кына палатка корып жибәрдем. Бу куыш безне зәһәр самумнардан² саклый алмаса да, баш өстендә түбә, ян-якларда стена булу ничектер тынычландыра иде. Электр лампасы да кабызып куйгач, үзебезне өйдәге шикеллерәк хис итә башладык. Махсус савытлардан паста сыман азык суырып, тамак ялгап алдык.

Аннары мөмкин кадәр биегрәк итеп антенна суздык та, эфирны

тыңларга керештек. Улаудан, эче сызгырудан һәм аңлаешсыз шытырдаудан башка тавыш ишетелми иде. Ярты сәгать чамасы шул авазларны тынлап, менә-менә космоплан сигналларын тотарбыз дип өмет баглап утырдык. «Метеор! Метеор! Мин — Комета! Мин — Комета! Без 79 нчы квадратта! 79 нчыда!» — дигән сүзләрне өзлексез кабатлап торсак та, жавап бирүче булмады. Шуннан соң Грета, Морзе әлифбасы белән, бәлагә тару сигналлары тапшырып карады: «Sos! Sos! Без 79 нчы квадратта, 79 нчыда. Космомобиль авариягә очрады. Жәяүләп төньякка барабыз. Атом-төш батареяларында су бетеп килә. Метеор! Метеор! Мин — Комета...»

Мин палаткадан чыктым. Тәмам караңгыланып житкән күк йөзәндә бихисап йолдызлар чекрәешеп яна. Тик алар жир күгәндәге йолдызларга бер дә охшамаганнар, урыннарын алмашып, бугалып беткәннәр. Тимер Казыкны да, Жидегәннәрнең чүмечләрен дә табып булмый. Гаять еракта калган Кояшыбызны хәзер үтә көчле телескоптан гына күрәп булса булыр иде. Күк гөмбәзен кап урталай ярып үткән Киек Каз Юлы гына: «Таныйсызмы? Бу мин бит! Сөз үз Галактикагызда. Моннан башка галактикалар да күп Галәмдә. Сөз әле өегөздән артык ерак түгел» дигән сыман, вак кына жемелдәп күңәлдә өмет уята иде.

Грета Морзе ачыкчы белән эшләүдән туктагач, мин аның янына кердем. Сорәп торасы да юк иде — кызның житди, хәтта кырыс йөзәннән үк элементә урнаштыра алмавын мин ачык аңладым.

Хәзер безгә ял итеп алу дан да яхшысы юк иде. Иртә кичтән хәерлерәк. Саф баштан уй-фикер йөртеп карарбыз, киңәшербез... Космоплан якында гына булырга тиеш. Мин капитан Глюкка, аның тапкырлыгына, космопланны имин хәлдә төшерүенә ышанам. Безгә ярдәмгә килми калмаслар, һичшиксез килерләр.

— Хәерле йокы, Грета! — дидем мин һәм, палаткадан чыгып, бер түмгәккә утырдым.

Мине тагы төн караңгысы, ят дөньяның хыялый шәүләләре чолгап алды. Шул караңгылык белән бергә, капыл гына килеп чәнчи торган шомлы уйлар, шик-шөбһәләр сырышты. «Космопланга барып житәрбезме? Су житәрме? Безне эзләп табарлармы? Ә космоплан үзе?.. Әгәр безнең иптәшләребез дә шушындый ук хәлдә булса?!»

Мин, калын космик бияләй кигәнәмне онытып, йодрыкларымны йомарладым. Салкын Галәмнең төпсөз бушлыгына карап: «А, юк, һалак итә алмассың!» — дип кычкырасым килде.

«Тукта. Тукта, Орнит! — дидем мин аннан үз-үземә.— Тыныч бул.

Йоклап ал, хэл жыярга кирэк».

«ЯЛГЫЗАК» ҺӘМ ГРЕТА

Безнең космик экспедиция бу планетага төшүне күздә тотмаган иде. Ион тизләткечләрнең сафтан чыгуы безне якын-тирәдә берәр уңайлы күк жисеме эзләргә мәжбүр итте. Тизләткечләрне сүтеп, электромагнит камераларын төзәтергә һәм дюзларны³ утка чыдам материал белән яңадан эчләргә кирәк иде.

Алголь гамма-1 йолдызы яныннан узышлый, без аның тирәли «сыңар» планета әйләнгәнән күрдәк һәм бу планетаның безнең өчен кулаймы -түгелме икәнән тикшерергә булдык. Без аны бертавыштан «Ялгызак» дип атап, Галәм картасына теркәп куйдык.

«Ялгызак» тирәли ике тапкыр очып үткән арада, аның зурлыгын, массасын, күчәр тирәсендә әйләнү тизлеген, атмосфера тыгызлыгын билгеләп алдык. Ул безнең Марс кадәрлерәк, ягъни аркылысы Жирдән ике тапкыр чамасы кимрәк бер планета булып, монда авырлык көче дә Жирдәгедән өч тапкырлар азрак булырга тиеш иде.

Планета йөзен квадратларга бүлеп, номер сугып чыктык. Су жәелеп торгандай ялтырап күренгән бер урынга – беренче номерлы квадратка төшәргә карар кылдык.

Планета өстенә житәргә 150 — 200 километрлар кала, кабиналарда кинәт кенә ут сүнде һәм кызыл төстәге авария лампалары кабынды. Репродукторлардан: «Иптәшләр, игътибар! Каушамаска! Биеклек үлчөгечләр эшләми. Безгә мөмкин кадәр салмаграк төшәргә кирәк, ләкин моның өчен егәрлек житми... Өч төркемгә бүленеп, аерым-аерым төшәргә туры килер», — дигән сүzlәр ишетелде. Бу —безнең сәяхәт башлыгы, күпне күргән Дариэль Глюк сөйли иде.

Аннары капитанның кыска боерыклары яңгырады:

— Пилот-астронавт Орнит Довер! Врач-астронавт Грета Ассони! Беренче резерв ракетага күчеп утырырга! Орнит Довер, сез житәкче итеп билгеләнәсез.

— Өлкән пилот-астронавт Док Гамсун, геолог Синеза Вито — икенче номерлы резерв ракетага!

Ике-өч минут үтүгә, без постларыбызны алган идек Инде.

Безгә — Грета белән миңа — төп ориентирдан ике йөз-ике йөз илле километр чамасы көньяктарак, ә Док белән Синезага көнбатыштарак төшәргә диелде. Капитан Глюк, космопланны үзе идарә итеп, урта киңлектәге зонага — беренче квадрат тирәсенә төшөп утырырга тиеш иде.

Резерв ракета — атмосфералы планетага төшү өчен көйлөнгөн реактив планер ул. Аның үзйөрөшлө кабинасын аерып, бик тиз арада космомобильгә әйләндереп була. Ракетаны идарә итү дә кыен түгел: түбәнрәк төшкән саен, канатларны зурайта барасың һәм тизлекне киметеп, планер шикелле килеп «кунасың».

Ләкин мин чамалап бетермәдемме, әллә атмосфераның тыгызлыгы без исәпләгәнгә караганда кимрәк булып чыктымы,— ниндидер сәбәптән, космопланер «жиргә» шактый нык бәрелде. Төшөп утырган чакта терәк тәгәрмәчләр белән газ рульләренен чытырдап ватылганы ишетелде, һәм очкыч бөтен корпусы белән тетрәп куйды. Хәтта кабина тәрәзәләренен өч катлап куелган гаять нык гектаплекс⁴ пыялалары да чатнады.

— Килеп життек... — дип пышылдадым мин.

Грета ишетмәмешкә салышты.

Люкларны ачып планета туфрагына аяк баскач, без нн элек космопланерның ни дәрәжәдә ватылганын тикшердек. Ул безнең өчен тәмам яраксызга чыккан, кул астындагы жңңелчә кораллар белән генә аны төзәтерлек түгел иде.

Биеклек үлчәгечнең нилектән сафтан чыкканына да тиз төшендек: планета атмосферасының түбәнгә өлешендә ифрат күп электр корылмалары тупланган, һәм ул катлау локатор жибергән радиодулкыннарны томалый, йота икән.

Икенче эш итеп радиостанцияне тоташтырдык һәм космопланны чакырырга тотындык. Ләкин элементгә керә алмадык.

Киңәшкәннән соң, космомобильгә утырып беренче квадратка гол тотарга булдык. Капитан кирәк дип тапса, монда кире килеп, резерв ракетаны төзәтеп булыр дип уйладык.

«Ялгызак» шыксыз планета булып чыкты. Дөрөс, без утырган жирдә кечерәк кенә озынча күл бар, ләкин аның яр буйлары шәп-шәрә, тирәсендә текә һәм үткен кикрикле кыялар, гел бер төсле таш кантарлары һәм урыны-урыны белән аяк баскан саен тездән батарлык ком.

Эчпошыргыч кыргый пейзаж!

Берәр инеш, нич югында, челтерәп аккан бәләкәй генә чишмә-мазар булса, бәлки,

тирә-юнь бу кадәр үле дә күренмәс иде...

Космик сәяхәттә бик еш шулай була: яңа планетага килеп төшү белән күзләрең болын-тугайлар, чәчәкләр, урманнар эзли башлый, ә күңел

төбөндө, нэкъ безгә охшаган акыл ияләре булсын иде биредә, дигән уй-теләк тыпырчына. Моңың мөмкин түгеллеген үзең дә яхшы беләсең: бер-берсеннән меңләгән яктылык елы кадәр ераклыкта торучы, табигый шартлары, төзелеше һәм эволюциясе белән аерыла торган дөньяларда тереклек арасында физиологик уртаклык була алмый. Хәтта Жирдә шәһәр чыпчыгы белән авыл чыпчыгы арасында да аерма бар бит! Әмма кеше күңеле барыбер үзенә охшашларны эзли...

Күл өсте юка тузан элпәсе белән капланган иде. Йомшак кына искән җил дә бу элпәне ерткалап, тузгытып ташлый, аннары күл өсте бер катка ямьсез шәүлэләр белән чуарланып кала.

Аның суын эчеп тә, термик-төш батареяларына да салып булмый. Бу суны сыек фторид кислотасы дияргә мөмкин. Суда да, һавада да бернинди организм әсәре тапмадык. Химик анализ «Ялгызак»ның атмосферасы агулы икәннен күрсәтте. Анда карбон оксиды бик күп иде.

Грета, монда тереклек тә булырга тиеш, дигән фикер әйтте. Ләкин мин «Ялгызак» әле суынып, тынычланып җитмәгән бер күк җисемдер дип уйлыйм. Биредә вакыт -вакыт вулканнар атадыр, оксидлар һәм вак тузан да шул янар таулардан чыккан булса кирәк. Әмма, күз күреме җиткән җирдә без вулкан кратерлары да, Айдагы шикелле искитәргеч зур цирклар⁵ да очратмадык.

Монда әллә ниткән күз күрмәгән минераллар тулып ята. Геологларга эш җитәрлек!

Башка космик сәяхәтчеләр кебек үк, мин дә төп профессиямнән — пилот-астронавтыктан тыш, аз-маз минералогияне дә беләм. Сөзәк яр буендагы комлыктан тапкан жәүһәрдәй ялтыравык, саф гәрәбә шикелле ачык сары төстәге йомры ташны «Гретит» дип атарга тәкъдим иткәч, Грета, авыз читләре белән генә елмайды да:

—Ни өчен? — диде.

Мин, сагаеп, шаяртуга күчтем.

—Беренчедән, матур...

—Ә икенчедән?

—Икенчедән... каты.

Грета, җилкәсен сикертеп, читкә борылды, ләкин йөзен чытмады.

Әйе, геологларга, геофизикларга монда эш җитәрлек. Биологларга исә эш күренми

иде.

Шулай да без буш кул белән кайтмаска булдык. Юл уңаенда якин -

тирәне азмы-күпме тикшерү, фотога, картага төшерү кебек эшләр белән шөгыльләндек. Бер урында автомат метеостанция корып, тәүлегенә ике тапкыр эшли торган телевизион маяк куеп калдырдык. Хәер, станцияның файдасы тиячәгенә без үзебез дә икеләнә идек: инде егерме километрдан ук аның сигналлары томаланып, радиокомачаулар арасында ишетелмәс булды.

Куәтле машинабызның кабинасы тышкы атмосферадан⁶ изоляциялängән, ягъни герметик итеп ябылган һәм супертитан корычы белән тышланган иде. Көндезләрен без аны эш кабинетына, төннәрен, гамаклар элеп, йокы бүлмәсенә әйләндерәбез. Егерме-егерме биш километр үткән саен, космик комбинезоннарны киеп, әйләнә-тирәне күзәтергә чыгабыз һәм капитан Глюк белән радиоәлемтәгә керергә тырышып карыйбыз. Ләкин эфирда әлегә дә баягы аңлаешсыз комачаулар, колак тондыргыч гүләү генә ишетелә. Мин Гретага:

— Туктап тормастан беренче квадратка таба юл тотыйк, вакыт әрәм була,— дип киңәш иттем.

—Сез я бик сак кеше, я бик... — дип башлады ул.

—Я бик куркакмы? — дип ялгадым мин.

— Үзегез беләсез,— диде кыз һәм, артыграк әйтеп ташладым дигән шикелле,— мин шикләнерлек бернәрсә дә күрмим,— дип өстәде.

Чыннан да мин куркаммы әллә? Юк, мин курыкмый идем. Курыксам да Грета өчен генә курка идем бугай. Ләкин мин моны Гретага әйтмәдем. Мин элек-электән — Жирдә чакта ук инде — бу кыз белән сөйләшкәндә каушый торган идем...

Грета Ассони белән мин астронавтика институтында укыганда таныштым. Аның космик сәяхәттә һалак булган этисен бөтен дөнья белә, ә без — булачак астронавтлар — бу батыр кешенең фоторәсемен кесәбездә йөртә идек.

Капитан Глор Ассони... Бөтендөнья тартылыш көченең куеру законнарын ачкан галим-сәяхәтче... Аның экспедициясе ерак дөньялардан, андагы акыл ияләреннән беренче сәламне алып кайткан... Әгәр Галәм киңлегендә гомере киселмәгән булса, ул тагы ниләр генә эшләмәс иде икән? Аның фоторәсеме хәзер дә минем кесәмдә, космик комбинезонның күкрәк кесәсендә. Менә тәвәккәл һәм гайрәтле кыяфәт; ирләрчә кискен һәм ябыграк йөз, жете кара күзләр; кушылып үскән киң кашлар, чигәләренә көмеш йөгөргән, ә күзләрендә — сагыш... Эзләнә һәм таба, аннары тагын онытылып эзләнә торган галим сагышы... Юк, алай гына түгел,— бу күзләр

горур кешегә хас булган йөрәк сагышын да саклап йөртәләр... Глор Ассони мэхәббәтендә ялгышкан булган дип сөйлиләр. Бәлки, шулайдыр. Ләкин дәрәсләкләрдә, биографиясендә бу искә алынмый. Монсы да шулай кирәктер, бәлки. Бөек кешегә бәхетсез дигән сүз йогамыни?

Грета космобиология факультетында миннән бер курс алдарак укыды, ләкин очышларга хәзерлек чорында мин аны куып життем һәм... кесәмдә Глор Ассони портреты белән аның кызы Грета Ассони рәсемен дә йөртә башладым.

Грета, турысын гына әйткәндә, һавалырак кыз иде. Аны күңел ачу кичәләрендә дә, кино-театрларда да очратмассың. Бу чибәр кызны гыйльми китапханәдә генә күрергә була. Грета медик дипломын алгач, без аның философияне һәм хайваннар психологиясен өйрәнә башлавын ишеттек. Ни өчен хайваннар психологиясен? Бу безгә — булчак космонавт егетләргә — һичтә аңлашылмады.

Грета үзен бик кырыс тота һәм аның белән шаяртып сөйләшергә йөрәге житкән каһарман безнең институтта юк иде. Башкаларны белмим, мин үзем Гретаның кырыслыгын һәм һавалырак булуын әнисенә охшавыннан күрә идем. Хәер, аның әнисен без белми идек һәм белергә дә теләми идек: безнең өчен Глор Ассони истәлегә кадерлерәк иде...

Хәтерлим: соңгы имтиханнарны тапшырып иркен сулыш алган көннәр иде. Вак иләк аша уткәрүче комиссиядән «Космик сәяхәт өчен яраклы. Сәламәт», дигән кыска, ләкин мөһим белешмә алып, «Астронавт дипломын» кесәләргә салгач, без институт бакчасында тантаналы кичә уздырдык. Бакча тулы кунаклар иде. Аксакал профессорлар, күренекле космонавтлар, балалар, яшьләр, студентлар. Музыка. Аллы-гөлле фейерверклар...

Мин озын ак күлмәк кигән Гретаны үзәк аллеяда ялгызын гына очраттым. «Я бүген... я беркайчан да!» — дидем мин үз-үземә.

— Грета... күптән инде сезгә бернәрсә әйтәсем килеп йөри... — дип башладым мин тотлыга-тотлыга.

Кызың иреннәреннән сүрән елмаю йөгереп үтте.

— Шулай ук бик күптәнмени? — дип чәнечте ул, мин сүзгә керешкәнче үк.

—Әйе... күптән...

Мин тилемсәрәк бер кыяфәт белән тәймәләремне бөтерә башладым.

—Сөйләгез, Орнит... Ләкин тәймәгезне өзә күрмәгез...

Кызлар белән сөйләшкәндә сүз табалмый аптырап бетә торган идем,

кыюлык каян килгәндер, тирән итеп сулу алдым да, гомеремдә беренче (һәм бу соңгысы булды) тапкыр шигырь укырга батырчылык иттем:

Күккә баскыч терәп менәрмен мин,
Айны ваклап йолдыз ясармын мин,
Әгәр
Төпсез күзләреңә батып үлмәсәмм...

Гретаның чыннан да төпсез зәңгәр күзләрендә бер миз чагылып китте. Китте дә сүнде...

— Нинди көчле лирика! — дип бозлы су койды ул миңа. — Мондый архаик шигырьне сез кайсы жир катлавыннан казып чыгардыгыз? Үзегез язмагансыздыр бит?

— Үзем, — дип мыгырдадым мин чиктән тыш үпкәләп һәм үзем дә көтмәгәндә әйтеп салдым: — Мин сезне яратам, Грета...

Грета сискәнеп киткәндәй булды һәм кулын минем иңемә салды да йомшак кына

итеп:

— Сез бу сүзне бүтәннәрдән калышмас өчен генә әйтәсезме? — диде.

— Ничек? — дидем мин ышанмыйча. — Бүтәннәр дэ?..

Һәм мин аңлап алдым...

Кыз баш какты. Мин аның күзләрендә кызгану хисе кебегрәк нәрсә чагылганын күреп, үземе гаять кимсетелгән бер зат итеп сиздем.

— Орнит... — дип башлады ул һәм, беркавым тын торгач, ашыгып тезеп китте:

— Орнит, мине гафу итегез, зинһар... Мин сезне жәберсетергә теләмим, юк... Беләсезме, мин мәхәббәт дигән нәрсәгә башкача карыйм.

Мин, астан гына, Гретага күз төшердем. Аның йөзә алсуланган, ә күзләре минем

аша — мине күрмичә — каядыр еракка төбәлгән иде...

— Мин ул хисне кире кагам, инкарь итәм, — дип дәвам итте ул. — Иске...

искергән, рудиментар хис бу... Киләчәктә бу хис кеше тормышында үзенәң әһәмиятен

югалтачак. Дөрөсрәге — ул инде аны акрынлап жуя бара. Ул үзенң сихри серлелеген,

тылсымлы көчләрән югалтып, жени-бәдигый инстинктларга әйләнеп килә...

Грета утырырга тәкъдим итте. Ул — укытучы, ә мин мескен шәкерт хәлендә идем.

— Борынгы риваятьләрдәге гашыйклар, хәтта урта гасырлардагы шашкын мәхәббәт тә хәзер мөмкин түгел инде,—диде ул. — «Фәрхад һәм Ширин», «Йосыф — Зөләйха», «Тристан һәм Изольда» саргайган тарих битләрендә генә яши. Гакыл, тимер логикага нигезләнгән аң хистән көчләрәк. Инде бүгенге гаиләләрдә дә, әйе, бүгенге нык гаиләләрдә сукур хискә караганда шактый салкынчарак нәрсә — ихтирам көчләрәк бит. Киләчәк акылныкы, аңныкы. Мин шулай уйлыйм. Әлбәттә, әле бүгенге көн күзлегеннән караганда да, бу бик кызганычтыр. Сукур эчәкне операция ясап кисеп ташлаган шикелле, бу хискә дә хирург — дөрөсрәге, психиатр — пычагы кирәк булуы бар. Ләкин, гомумән алганда, киләчәк заман кешесе мәхәббәтне генә түгел, менә шушы кызгану хисен дә аңламаячак.

Грета шаярта гынамы, әллә бу минем мәхәббәтне фәнни тәкәбберлек белән кире кагу идеме? Глор Ассони кызы мәхәббәттән курка идеме әллә? Әтисенең ялгышын кабатларга теләмиме? Мәхәббәтне инкарь итү кебек сәерлекләр тарихта элек тә булгалаган, ләкин моны үзең ишетү, кешегә ят нәрсәнең үзеңгә килеп кагылуы котчык сәер иде.

— Кирәкми. Алай булгач, кирәкми... Грета Ассони...— дидем мин һәм дөнья караңгылыгын күрмәс өчен күзләремне йомдым.

Грета белән бу четерекле нәрсә хакында яңадан сөйләшәргә туры килмәде. Әмма күңелемнең бик эчкәреге бер почмагында искә төшкән саен әрни -сызлый торган жәрәхәт уелып калды.

Космик сәяхәткә чыгып китәр алдыннан, безнең барчабызның үзара мөнәсәбәт - мөгамәләсен тикшерделәр, бик каты төпченделәр, жентекләделәр, чөнки айлар-еллар бие бергә, янәшә булачак коллектив дустату яшәргә тиеш. Космос эчкерлелекне яратмый, аны кулга-кул тотышып, пакь йөрәк белән генә яулап була...

АВАРИЯ

...Менә хәзер без Грета белән Жир шарыннан читтә, гаять еракта, башка йолдыз системасында. Мин — өлкән астронавт, ул — минем ярдәмчем. Ләкин ят планета безне тигезли иде.

Космомобиль, корыч чылбыр тэгәрмәчләрен чылтыратып, көпшәк комны ерып үз жаена гына үрмәли. Артта тузан бөтерелеп кала, әле үзәнлеккә төшәбез, әле ком тауларына күтәреләбез... Таусыз жирләрдә горизонт киңәеп китә: күз күреме житкән тирә-юньдә һаман шул ук комнар, барханнар.

Без, ком сахрасына чыгып, тагы бер метеостанция урнаштырып калдырдык.

Бәла космоста да аяк астында йөри.

Дуга сыман кәкрәеп килгән калкулык битеннән төшөп житәрәк, космомобиль янтаеп китте. Ул кинәттән генә салулап алды да тыелгысыз бер көч белән түбәнгә шуыша башлады. Тэгәрмәч чылбырының корыч шпорлары ниндидер каты нәрсәгә ышкылып шыгырдарга тотындылар.

Нәрсә булды?

Комлык беткән иде. Алда көзгә кебек шома, такыр дала жәелеп ята. Тормозларга никадәр генә бассан да тэгәрмәч шпорлары кабарлык түгел. Мин, рульгә ябышып, машинаны тыярга, аннары борырга тырышып карадым. Ләкин ул рульне тыңламый иде инде. Космомобиль, вак кына калтыранып, сөзәк тау битеннән түбән таба шуышты.

Кинәт каршыбызда караеп торган упкын күренде. Мин, кабаланып, герметик ишекне ачтым да Гретага:

— Сикерегез! — дип боердым, ә үзем рюкзакларны, юл кирәк-яракларын тышка ыргытырга тотындым.

Грета ашыкмады.

— Ә сез? — диде ул, ачу китергеч тыныч итеп.

— Кече космонавт Грета Ассони! Сикерергә! — дип акырдым мин һәм, упкынга ун-унбиш адым каларак, кызны ишектән төртеп чыгардым да култык астына «киберны» һәм тагы нәрсәнедер кыстырып тышка сикердем.

Моторы сүндерелгән авыр машина бер-ике секунд шуышып барды да, ал ягы белән чүмәлеп, упкынга чумды. Гөрселдәгән тавыштан аяк асты тетрәп китте. Аннары бөтен дөнья тып-тын булды. Бу тынлыктан хәтта колаклар сызлый иде

Шулай ике-өч минут эчендә, без машинадан колак кактык.

Грета миннән шактый өстәрәк басып тора, ә ике арабызда төргәкләр, әржәләр, букчалар чәчелеп ята иде.

Аяк асты бик шома, тайгак. Мин чүгәләп «жирне» капшап карадым. Бу — пыялага, я булмаса каты пластмассага охшаган бернәрсә булып чыкты.

Бозлавыктан барган кеше шикелле кулларын жәеп, сак кына атлап Грета төшөп житте. Мин рюкзактан геолог кәйләсе алып, шуның белән «жиргә» сугып карадым. Кәйлә сикереп-сикереп китә, ә суккан жирдә эз дә калмый иде.

— Корычмыни! — дидем мин.

— Ә машина? Кислород баллоннары исән микән? — дип сорады Грета.

Мин Грета каушап, югалып калмаса ярар иде дип курыккан идем. Ләкин юлдашым үзен искиткеч тыныч тотты.

Түшем белән шуышып барып упкын төбенә карадым. Ул артык тирән түгел: сигез-ун метрлар чамасы гына булып. Аста борыны белән кадалып төшкән космомобиль ята. Бер як тәгәрмәч чылбыры өзелгән дә кызганыч бер кыяфәт белән салынып тора, люк ишеге тупсадан каерылып чыккан, иллюминатор пыялалары челпәрәмә килгәннәр. Ягулык май бактан түгелеп яшелле-кызыллы күл булып жәелгән һәм, атмосфера сыек булганга, акрын гына төтенләп парга әйләнә иде. Ярый әле ягулык шартламады! Ул чагында эшләр бөтенләй начар булып иде бит!

Без, ашык-пошык киңәшөп алгач, рюкзак каешларыбызны ялгап, аркан сыман бернәрсә оештырдык та, «пластмасса» жиргә көч-хәл белән корыч чөй кагып, арканны шунда бәйләдек.

Грета югарыда калды.

Космомобиль тәмам эштән чыккан иде. Люктан кәргәч иң элек кислород баллоннарын тикшердем. Бәхеткә каршы, аларга зыян килмәгән. Әмма су бакларының берсе генә исән калган, анысының да яртысы жөйдән саркып аккан. Суны мин икенче бер кечерәк герметик савытка бушаттым. Ул, бәлкөм, эчәргә ярамас та, ләкин су безгә атом батареяларына, лазер-пистолетларына⁷ да кирәк, ансыз без рацияне дә, скафандрлардагы суыткычларны һәм жылыткычларны да эшләтә алмый идек. Эчәргә яраклы су берничә термос-флягада калган иде әле.

Мин күтәрердәй нәрсәләрнең барчасын бауга тагып берәм-берәм өскә тапшырдым.

Аннары машина белән сабуллаштык.
Безне билгесез дөнья кочагында жәяүле юл көтә иде...

КИБЕР ҺӘМ МИН

Талгын жыл кагудан ялкау гына жылфердэгән палатка янында мин менә шуларны искә төшереп утырдым.

Йокы качкан иде. Бөтен гәүдә ватылган, кысан скафандрны, авыр итекларне салып ташлыйсы, иркенләп тын аласы килә, житмәсә, космомобильдән сикереп төшкәндә каймыккан аяк сызлый, ә борчулы уйларны һич кенә дә куалап жибәреп булмый иде.

Бераздан мин палаткага кердем. Грета баш астына ком өеп кырын яткан да йокыга талган. Лампаның саран яктысында кызның кысылган иреннәре, соңгы көннәрдә суырылыбрак, сулып киткән йөзә, очлаеп калган иягә күренә. Аның яңаклары тартышып-тартышып ала, сулавы да өзек-өзек. Ул нидер әйтергә тели... Саташа булып. Йокыда ул, фәлсәфи тынычлыгын һәм ясалма салкынлыгын жуеп, сабий балага охшап калган иде.

Автоматны үзем белән алып чыктым.

Кибер — бик әйбәт иптәш ул. Без аны «кибернетика» дигән борынгы сүзгә кыскартып шулай атап йөртәбез. Аның белән киңәшәргә, хәтта бәхәсләшәргә, теләсә кайсы фән өлкәсеннән мәгълүмат алырга мөмкин. Ул жирдәгә «тере» һәм «үле» телләренң күбесеннән хәбәрдар. «Холкы» әйбәт — күпме зарлансаң да дәшми-тынмый гына тыңлый. Миллионлаган детальдән торучы бу автоматның хәтер байлыгы — чиксез, логикасы тиңсез, фәкать хис өлкәсенә килгәндә генә аның кешедән бер баскыч түбән торуы сизелә иде. Ул бу яктан Гретага охшаган идеме әллә? Юк, кибер мәхәббәтнең нәрсә икәннән белми, аны аңлый алмый (чөнки аны инженерлар шулай ясаганнар), ә Грета хисне инкаръ итә, аның зарурлыгын танымый һәм мәхәббәттән... курка иде бугай.

Жирдә чагымда мәшһүр гроссмейстер белән автомат уйнаган шахмат партиясен карап торганым бар. Бу — яңа автоматка сынау үткәрү һәм шул ук вакытта, «кибернетик ми» белән кеше миә арасында житди көрәш, ярыш та иде. Әле моңа кадәр, «синтетик ми»нең попугайдан артык жире юк, ул үзен тудыручы конструктордан уздыра алмый, дигән фикер яшәп килә иде. Бу юлы кибернетиклар яңа автомат — алган сабаклары нигезендә өйрәнүгә, осталыгын арттыруга сәләтле «синтетик ми» ижат иттеләр. Шахмат ярышы алдыннан алар; «Яңа автомат үзен тудыручыны жиңә ала» дип чыкканнар иде. Әлбәттә, тудыручы дигәннән конструкторны гына түгел, автоматка каршы уйнаучы шахматчыларны да аңларга кирәк. Чөнки автоматның хәтерендә алар уйнаган шахмат

партияләре барысы да саклана, автомат аларның стилин һәм йомшак якларын жентекләп өйрәнгән була.

Машина, тактадагы фигураларның торышын белгән хәлдә, үз ягының «математик кыйммәтен» арттырырга омтыла, үзенчә иң әйбәт йөрешне ясый. Кибернетиклар унбиш йөрешне бик тиз жентекләп тикшерә ала торган һәм катлаулы комбинацияләргә сәләтле машина төзегәннәр...

Гроссмейстер осталыгы белән дә һәм, кызганычка каршы, мин-минлеге белән дә атказанган иде. Мәнә ул автомат каршындагы өстәл янына килеп утырды. Автомат үзенң сыңар булса да үткер күзе белән шахмат тактасына текәлде. Жирәбә салдылар. Гроссмейстерга аklar эләкте.

Уен башланды. Автомат озак уйламый, күп дигәндә, чирек минут эчендә җавап бирә, ягъни йөреш ясый иде. Гроссмейстер филеи корбан иткәч кенә, ул, төрле төстәге лампаларын жемелдәтеп, ярты сәгәтьләп уйлап торды, ләкин фигураны алудан баш тартты. Уенның икенче яртысында ул үзе бер фигураны бушлай тәкдим итте. Уйларга чират гроссмейстерга җитте. Зал тынып калды. Гроссмейстер нишләр – фигураны алырмы-юкмы? Автомат ялгыш җибәрдеме, әллә... әллә тозак корган идеме? Гроссмейстер ашыкмыйча гына тактага үрелде, тагы бер мизгел уйланып торды, фигураны алды...

Барысы да иркен сулап куйдылар. Һәвәскәрләр арасында хуплап кул чабучылар да табылды. Ә уника йөрештән соң... янып пешкән, оятыннан кызарынган гроссмейстер «Оттырдым. Биреләм» дигән кнопкага басты.

Бу юлы инде залда автоматны иҗат иткән кибернетикларның алкышлап кул чабуы яңгырады, эмма күпчелек тамашачылар ничектер аптырап, югалып калган, ә гроссмейстерның текә, киң маңгаеннан тамчы-тамчы тир тәгәрәп төә иде.

Безнең кибер мәнә шундый «югары автомат»ларның берсе иде. Аның сизү органнары да байтак: ул күрә, ишетә, ис һәм тәмнәрне тоя, магнит һәм электр кырларын, тизлекне һәм тизләнешеи үлчи, үзенчә яза һәм хәтта ягымлы гына тавыш белән сөйләшә дә белә.

«Нишләргә?» дигән соравыма кибер: «Туктаусыз хәрәкәт итәргә» дип җавап бирде. Бу аныд, үзенчә, «хәрәкәттә - бәрәкәт» дигән сүзе иде, билгеле.

— Хәрәкәт итәргә. Суны бик саклап тотарга, төньякка, һаман төньякка атларга.

— Их, автомат туган, боларны без үзөбөз дэ беләбөз бит! Син безгә бүтән юл күрсәтсәң иде. Әйт менә: радиоэлементгә кереп буламы?

— Мөмкин түгел. Радиокомачаулар артык көчлө. Сигналлар томаланып кала.

— Моңысын да беләм, кибер, моңысын да... Әһә, әйтсәңче: бәлки, безгә артык нәрсәләрне ташлап калдырыргадыр? Мәсәлән, платаканы, пистолетларны, бер кислород баллонын?

— Пистолетларның кирәгә чыгу ихтимал. Ахыр чиктә палатканы калдырырга ярый. Грета Ассони рюкзагындагы авыррак әйберләрне үзегезгә алдыгызмы әле? Фәкать шулай иткәндә генә сез максималь ераклыкка бара аласыз. Моңы математик юл белән дәлилләп күрсәтүнең кирәгә бармы?

— Кирәкми, кибер, рәхмәт. Металлдан һәм ярымүткәргечләрдән булсаң да кешелекле син... Әйе, мин Гретаның рюкзагын берәз бушаттым. Үзе сизсә үпкәләр, гауга куптарып, әлбәттә. Горур ул, Грета Ассони... Аның күзләре нигә ягымлы да, кырыс та икән?

— Мин күз төзелешен яхшы беләм, Орнит Довер. Рәхим итегез: күз алмасы, күз бәбәге, күз кабагы... мөгез катлау, төсле катлау, хрусталик, ретина, суқыр тап... Төнлә күрми торган кешегә тавык күзе булган диләр. Киресенчә, көндөз начар күрүчеләр дэ очрый. Төс аермауның бер төрө дальтонизм дип атала... Ләкин нинди күз ягымлы соң, Орнит Довер? Ә нинди үзе ягымлы, үзе кырыс? Минем хәтер күзәнәкләремдә мондый сүзләр бар, ләкин аларның мәгънәсен мин белмим. Мин шулай ясаганнар, мин сезнең кебек үк камил түгел әле. Ә минем күзләрем нинди? Аларда да бит сезнең күздәге бөтен

элементлар бар. Шулай түгелме?

— Белмим. Белмим, кибер. Белмим.

Кибер белән тагы ниләр сөйләшкәнемне хәтерләмим. Йокымсырап киткән чакларымда, ул мине кискен электр сигналлары белән уятты.

Күк йөзә яктыра төште. Бик куе сибелгән эре йолдызлар бер-бер артлы тоныкланып сүнә башладылар. Офык читендә шәфәкъ нуры кабынды. Кояш чыгышында, киртләч тау сыртларында искиткеч төсләр елкылдый; күктә яшелле-кызыллы чаршау тирбәлә, ал тасмалар, күз камаштыргыч якты көлтәләр сузылып чыга: котып балкышының гүзәллеге кояш таңына килеп өстәлгән диярсен.

Тик бу мәһабәт матурлык суык иде, күңелдә хозурлану хисе уята алмый иде.

Белмим, тагы йокыга талганмынмы, хыялга батканмынмы — үзем утырган түмгәкнең кымшавына айнып киттем. Нәрсә бу тагы? Бу юньсез планетада жир дә тетримерәллә? Елан чаккандай сикереп тордым.

Бу чынлап та еланга охшаган бер нәрсә иде. Ул, баканыкы сыман ялпак башын иренеп кенә күтәргәч, иләмсез киң авызын ачып тын алды, иснәнде-пошкырынды да, ут күзләрен ялтыратып, нәкъ мин утырган урында ком эченнән сузылып чыга башлады. Аннары көтүче чыбыркысы кебек озын, ләкин шактый юанрак гәүдәсен жиргә бәргәләп кагынды.

Мин әсәрләнәп катып торган арада, без түмгәкләр дип уйлаган калку жирләргә жан керде, һәр түмгәктән елтыр гәүдәле юан арканнар сузылып чыкты.

Палаткага ташлануым булды — еланнарның берсе шыксыз башын миңа таба борды да, шар күзләреннән салкын чаткы чәчрәтеп, үткер тешләр тезелгән авызын ачты. Шул мизгелдә күз алларым караңгыланып китте, бөтен гәүдәмнең электр суккандагы шикелле калтыранып бөрешүен, көзән жыеруын тойдым.

Мин исемне жыйганда, яссы башлы яшел азьманнар, саф-саф тезелешеп, каядыр үрмәлиләр иде. Тигез жиргә чыккач, алар кыршау кебек бөгәрләндедәр дә, гәүдәләрен өскә атып, нәкъ көпчәк шикелле тәгәрәп киттеләр.

Шулчак радиотелефоннан Гретаның:

— Нәрсә бу? — дигән тавышы ишетелде. Ул әле генә уянып, палатка ишегеннән карап тора иде.

— Үрмәләүчеләр, дөресрәге, тәгәрәүчеләр классы вәкилләре,— дидем мин һәм, күземне еланнардан ала алмыйча, күргәннәремне сөйләп бирдем.

— Син... Сөз яраланмадыгызмы? Скафандрыгыз тишелмәгәнме?— дип сорады Грета, ашыгып.

—Юк шикелле. Тәнем генә берәз чымырдап тора.

— Алар сөзнәң югары нерв системасына тәәсир иткәннәр! — диде кыз бик борчулы кыяфәт белән. - Хәзер үк полиглобулин кабыгыз. Юк, юк, анда түгел, башлыкның уң ягында ул! Зәңгәр кнопкага басыгыз да капсуланы тизрәк йотыгыз! Хәзер үк, Орнит!

КЫРШАУ ЕЛАННАР ЭЗЕННЭН

Полиглобулин — организмны тиз арада нормаль хэлгэ кайтара торган бик көчлө препарат ул. Аны йотын жибөрү белән үк диярлек хэл кереп, күз алларым ачылып китте.

Грета минем пульсымны тикшерде, кул-аякларымны хэрэкэтлэндереп карады.

— Димэк, бу еланнар ком астына күмелеп ятканнар? — дип сорады ул, тынычланып.

— Күрәсең, шулай.

— Әйтик, жәйге йокы кебегрэк бернәрсәме?

— Юк, алар озак йокламаган, югыйсә, бу түмгәкләр ком тавы астында калыр иде, Грета. Жил барханнарны бик тиз күчәрә бит. Аннары, минемчә, аларның уянуы белән таң атуы арасында бәйләнеш булса кирәк...

— Алар кая киттеләр икән? Бәлки, якин-тирәдә су бардыр, Орнит?

— Бәлки...

— Безгә сак булырга кирәк,— диде Грета. — Без ят тереклек ияләре очраттык...

Алар нинди? Без берни белмибез...

— Ләкин еланнар миңа артык игътибар итмәделәр, Грета,— дидем мин. — Алар, бәлки, ерткыч та түгелдер...

— Алар сезне дошман дип белмәгәннәр — бөтен хикмәт шунда,— дип туктатты мине кыз.

— Бу еланнар,— дип дәвам итте ул,— ерактан торып ниндидер ысул белән сезнең югары нерв системасына тәэсир ясаганнар, Һуштан яздырганнар.

— Әйе, монда харап булуың да бик тиз,— дидем мин. — Пистолетларны кулдан төшермәскә кирәк.

— Безнең лазерда ничә атарлык корылма бар?

— Өч. Эчәргә дигән суның яртысын кушып исәпләсәк: биш.

— Аз икән шул. Ә юл озын. Каядыр якында су булырга тиеш. Органик тереклек сусыз мөмкин түгел. Ә, әйе... Бәлкем, космоплан иллюминаторыннан күренгән күлдәр ул?

Моның шулай булуы бик ихтимал иде.

Һәм без кыршау еланнар артыннан барырга булдык.

Термик-төш батареяларында су бетеп килә, электрсыз, төннәрен жылысыз һәм коралсыз калу куркынычы яный иде безгә. Су! Су булганда

без үрмәләп булса да иптәшләребез янына барып житә ала идек...

Лазер-пистолетларны кулыбызга тоттык. Ун километрны шактый тиз атладык. Бара торгач, комнар артта калып, кызудан ярылып-чәрдәкләнеп беткән иңкү жир башланды. Бу безне канатландырып жибәрде: димәк, биредә су жыелып торган, димәк, өмет бар!

Грета рацияне көйләп карады. Кинәт телефонда аның шатлыклы, көр тавышы яңгырады:

—Довер! Орнит! Сигналлар ишетәм!—дип кычкырды ул.

Чыннан да буталчык гүелдәү арасынан әле өзек-өзек, салмак, әле ашыккан шикелле бик еш, әле калын, әле нәзегрәк сигналлар аермачык ишетелә иде. Морзе әлифбасы космонавтларның икенче ана теле булса да, мин ул сигналларга төшенә алмадым. Аларның тәртибе башка булдымы, әллә алар атмосферадагы электр бушанулары аркасында килеп чыккан очраклы комбинацияләр генә идеме? Юк, очраклы нәрсә болай озак кабатланмаса ттеш!

—Грета, сез ни дә булса аңлайсызмы?

Грета «юк» дип ым какты.

— Сигналлар әйбәт ишетелә... Ләкин бу безнекеләр түгел, Орнит.

—Ничек, «Ялгызак»та башка кешеләр дә бармы?..

—Әйе, шик тә юк, бу радиосигналларны башка акыл ияләре жибәрә.

—Киберны! Киберны тоташтырыйк!

Рацияны электроник машинага ялгадык та, радио-сигналларның шифрын ачарга һәм сүзләргә әйләндерергә дигән программа бирдек.

Берничә минут үтүгә үк, кибер безгә: «Башлангыч мәгълүматлар житми. Бу телнең структурасы жирдәге телләрнең берсенә дә охшамаган», — дип җавап бирде.

Без автоматка тагы нинди өстәмә информация бирә ала идек соң? Без үзөбез до һичнәрсә белми идек бит. Шуңа күрә киберга мәсьәләне генә жиңеләйттек: һич югында сүз ни турыда барганын чамалап карарга куштык.

Автомат «уйга чумды». Ул хәзер фикер йөртә, безгә аңлаешсыз, ят телдәге сигналларның кабатлану ешлыгын тикшереп эмоциональ яктан мәгънәви элементларга аера, беренче чиратта хәрәкәтне, фигыльләрне «чамалап», юрап карый һәм, ниһаять, якынча синтез ясый.

Кибер яхшы ук озак азапланды.

Ул берничә тапкыр яшел утын кабызып, җавап бирергә әзерләнде, ләкин кайдадыр ялгышканын, бөтенесен дә искә алып бетермәвен сизенеп,

янадан эшкә кереште. Турысын гына әйткәндә, бу мәсьәлә жирдәге гигант электроник машиналар өчен дә жиңелдән түгел иде.

Кибер, әлбәттә, кайбер сигналларны аңлап житкермәде. Шуңа күрә без автомат биргән җавапларның теләсә кайсы вариантын сайлап алырга һәм үзебез дә фикер йөртеп карарга булдык. Сигналларны сүзләргә күчергәч, түбәндәгечә килеп чыкты:

«...саклык чаралары күрегез... кырык ... (?) якынлашып килә... Биш йөз... (?) һөжүмне кире кайтарырга эзер торсын. Электр линияләре... шар сыман яшен...»

Шуннан соң буталчык сүз боткасы китә, ләкин аңлашылган кадәресе дә бик җитә иде! Димәк, биредә электр белән, хәтта шар сыман яшен белән таныш акыл ияләре бар! Кемнәр алар? Аларга нидән сакланырга кирәк? Бәлки, яшенле яңгыр болыты киләдер, яшеннән саклану чаралары күрергә кирәктер? Әйтик, сүз, яшен сугудан бозылмасын өчен, электр линияләрен экранлау турында бармыймы икән? Ләкин «һөжүм» диелгән бит. Димәк, монда сүз сукур һәм җансыз табигать көчләреннән саклану турында түгел, бәлки тереклек ияләре турында бара!

Безнең кибер мондый сорауларга җавап бирә алмый, чөнки моның өчен үзең тереклек иясә булырга һәм, логик фикерләү сәләтеннән тыш, борчылу-курку хисеннән дә мәхрүм булмаска кирәк иде.

Без радиосигналлар килгән урынны ике юнәлештән радар ысулы белән «кистереп» билгеләдек. Гажәпкә каршы, сигналларның бик якыннан — нибары 15—20 километр арадан килүе беленде. Бу — безнең юл уңаенда иде.

Нишләргә? Барыргамы? Әйләнәп узаргамы?

Су, бөтен язмышыбызны хәл итәчәк су, шунда гына булырга мөмкин иде. Ләкин анда, су белән бергә, безгә мәгълүм булмаган көч — ерактан сугып ега торган еланнар да, электр энергиясе, радиотехника белән танышу дәрәжәсенә җиткән аңлы тереклек тә бар. Түбән төзелешле терек материянең, шул исәптән аң дәрәжәсе түбән булган тереклекнең дә эгоистик булуын, башка дөньяны, башка тереклекне гадәттә дошман күрүен без яхшы белә идек. Гомумән, Җирдән читтә терек дөнья очрату никадәр генә куанычлы булмасын, фәнгә никадәр генә яңалык өстәмәсен, без, галәм буйлап сәяхәт итүчеләрнең күпчелек тәҗрибәсенә таянып, һәр тереклеккә сагаеп карарга күнеккән идек.

Мин барырга дип карар иттем. Ә Гретаны моңа күндереп торасы да юк иде.

Бик сак атладык без, тирэ-юньне телебинокль белэн күзәтеп, серле сигналларга колак сала бардык.

Юл яхшырганнан-яхшырды. Аяк асты да икенче төрлерәк иде инде,— ул үсемлекләр черүдән барлыкка килгән кара туфракка, дөрөсрәге, көлсу-кара туфракка охшаган иде.

Тәбәнәк кенә калкулыкка менгәч, икебез дә берьюлы туктап калдык. Без басып торган урыннан алты-җиде километр ераклыкта, офык читендә урман күренеп тора иде!

УРМАН

Шулай итеп, «Ялгызак», мин башта уйлаганча, үле планета түгел, бәлки тереклекнең төрле формалары яшәгән дөнья булып чыкты. Без, күрәсәң, планетаның эссе чүлләр белән капланган өлешенә килеп төшкәнбездер...

Агачлыкка ике йөз адымнар кала туктадык.

Бу урман куге бер эрәмәлектә, ерып чыккысыз яшел чытырманга охшаган һәм анда агачларның кәүсәләрен дә, ябалдашларын да аерып күрәп булмый иде.

Кинәт радиотелефонда Грета тавышы ишетелде:

— Карагыз, карагыз әле!

Пистолетымны эзер тотып, Грета кул сузган якка борылдым.

Бездән ярты километр арырак, урман кырында ук, ургылып -ургылып төтен күтәрелә һәм шул кара буран эчендә ялтыр яшеннәр, зәңгәрсу чаткылар уйнаклай иде, Шар сыман яшеннәр! Аларның шартлап ярылуы ишетел-мәсә дә, аяк астының тетрәп-тетрәп китүен без аермачык тойдык.

«Ялгызак»лылар сугышы иде бу.

Жиргә ятып, үзебез кереп посарлык чокыр казыдык та, телебинокльлар аша ят планетадагы сәер сугышны күзәтә башладык. Бинокльне яхшылабрак төбәгәч, мин кычкырып жибәрдем:

—Кыршау еланнар!

Сугышның иң үзәгендә әллә ничә кыршау елан кайнаша иде. Алар, диңгезчеләр ярга ыргыткан аркан чорнавы шикелле урманга таба атылалар, ул ара да булмый — эрәмәлектә зәңгәр яшен күренә һәм еланнар бөтерелеп килеп төшәләр дә тынсыз калалар. Аннары башка еланнар ябырыла...

Сугышның ни белән бетәчәге мәгълүм түгел иде.

Нияять, яшеннәр сүнде. Сыек төтен йомгаклары күк йөзендә эреп югалдылар. Кыршау еланнар исә, шуны гына көткән кебек, дәррәү күтәрелеп, һөжүмгә ташландылар. Бинокльдән аларның ыржайган тешләре, ерткыч күзләре аермачык күренә иде.

Лазер-пистолетның түтәсенә ничек басканымны хәтерләмим. Аның көпшәсеннән күз камаштыргач ут көлтәсе бәрәп чыкты, урман итәгендә коточкыч шартлаудан өермә күтәрелеп күкне каплап алды. Өч-дүрт секунд үтүгә, сугыш учагында кара күмерләр генә калган иде.

—Сез нишләдегез, Орнит? Орнит! — дип агарынып кычкырып жибәрде Грета.

Мин акланып маташмадым, чөнки үземне нишләптер гаеплегә

санамый идем.

— Башыгызны күтәrmәгез, яшеренегез! — дип әмер бирдем мин Гретага. Һәм юлдашымның һичсүзсез буйсынуын күрдем.

Чокырга чүгәләдек тә, эфирны тыңларга керештек.

Әле генә булып үткән хәлләр турында автоматка өстәмә мәгълүмат биреп, радиосигналларны аңлаешлы телгә күчәрткәч, без түбәндәгеләрне укыдык:

— Моннан 500... (?) ераклыкта ике... Атом энергиясе белән нур ата торган корал... кырып, көйдәреп (оксидлаштырып?) бетерде...

—Кемнәр алар? Кемнәр алар?

— Хәрәкәтчәнлек ягыннан... (?) ларга охшаганнар, ләкин, күрәсең, акыл дәрәжәләре безгә тиң.

—Бу — башка дөнья, башка күк жисеме вәкилләре!

—Алар безнең сөйләшүне тыңлыйлар!

Монда сүз Грета белән минем турыда барганы көн кебек ачык иде.

Кинәт сигналлар өзелде: «Ялгызак»лылар дулкын озынлыгын үзгәрттеләр. Мин, әлбәттә, бу дулкынны бик тиз эзләп таптым. Яна радиодиапазонга күчеп өлгәргәнче, без түбәндәгеләрне белдек (автоматыбыз «Ялгызаклыларның телен үзләштерә барганга, инде күп нәрсә аңлашыла иде):

— Буйга бездән ике тапкыр кыскарак... гәүдәләрендә дүрт үсенте-тармак бар...

Алар безне тагын тыңлыйлар!

Радиодулкыннар, ниһаять, ултракыска каналга күчте:

— Алар адашканнар, оксиген белән Һидрогенның беренче номерлы комбинациясен (су?) эзлиләр. Бу матдә аларга тереклек итү өчен генә түгел, энергия алу өчен дә кирәк. Аларда югары дәрәжәдә (?) киеренкелек (борчылу димәкчеләрме?) сизелә.

—Димәк, алар безнең ярдәмгә мохтаж?

— Алар көчсез түгел... Аларда бездә булмаган куәтле корал бар... безгә аерата сак булу шарт.

—Безнең дулкынны тагы тоттылармы?

—Шунда ук.

—Безне аңлыйлармы?

— Әйе. Аларда шифр ача торган ниндидер ярдәмче җайланма бар... тереклек иясенә бик охшаган... ләкин нидер житми бугай... Ул... (?) ларга бик охшаган!

Шуннан соң сигналлар беразга өзелеп торды.

Грета белән шактый озак, күзгә-күз терәшеп, бер сүз эндәшмичә утырдык.

Димәк «Ялгызак»та аңлы тереклек бар. Әле күргәнебез булмаса да, бу тереклек ияләренең аң дәрәжәсе хақында фикер йөртеп була иде инде. Алар, ерактан торган килеш, безне күреп кенә калмыйча, уй-фикерләребезне, нияtlәребезне «укыйлар», хәтта кибер (шифр ача торган жайланма!) турында да азмы-күпме мәгълүмат туплап өлгерделәр. Кемнәр бу? Дошманмы? Дусмы? Бәлки, бәхеткә каршы, без дусларга тап булганбыздыр?

Берничә минуттан баягы радиоканалда тагы сигналлар ишетелә башлады. Бу юлы алар безгә атап жибәрелә иде инде:

— Кунакларга ярдәм итәргә эзербез. Сугыш булган урыннан эчкәрәк кERGәч, бушатылган мәйданда (аланлыкта?) ыδροоксиген⁸ кушылмасы табарсыз. Ләкин беркемгә дә кагылмагыз. Акыл ияләре бер-берсен аңларга тиешләр дигән фикердә торабыз. Рәхим итеgez. Глорийлар (?) жәмгыяте.

Бу чакыруны ишеткәч, куанычыбыз эчкә сыймады. Без шикләнеп тә, кыстатып та тормадык.

Минем пистолет кыршау еланнарның көлен күккә очырган, фәкать урман ышыгында гына бөтәрләнеп яткан бер-ике үле гәүдә күренде. Ләкин алары да күмерләнеп беткән. Шунда ук төбе-тамыры белән йолкынган берничә агач ята иде.

Безне берәү дә каршы алмады. Урман тып-тын. Кошлар да очмый, бөжәкләр дә юк. Әллә нинди урман бу! Нинди хикмәтле агачлар үсә монда! Саргылт кайрылары шоп-шома, корычтай каты. Яшь, нәзек һәм сусыл ботаклары белән бәбәкләре генә гәрәбә төсле үтәдән-үтә күренә. Ә яфраклары, пальма яфрагы шикелле зур, калын. Барысы да жайлап кына «кояшка» борылганнар, аның нурларын түкми-чәчми йотып торалар. Тагы шунсы гажәп: аяк асты шәп-шәрә, бер үлән дә үсми, мүк тә юк хәтта.

Без ботаклары кушылып, чуалып үскән буынтыклы агачлар арасыннан илеп кенә барып, бер түгәрәк аланга килеп чыктык. Урталыкта кечерәк кенә күл ялтырап ята иде. Аның һәр ягына су суурту станциясе торбаларына охшаган юан тамырлар сузылып төшә. Гажәп! Күрәсен, монда агачлар суны бик ерактан «ташырга» мәжбүрләр һәм, бәлки, бу торбалар аларның һәммәсе өчен уртактыр да әле!

Сөзәк ярдан төшеп, сыекчага анализ ясадык. Су иде бу. Ул гаять чиста, нәкъ безнең өчен хәзерләнгәндәй булып чыкты.

Күлнөң төбө тип-тигез, ниндидер ясалма материал белән түшәлгәнгә охшаган иде. Чыннан да! Иелеп карагач, мин аны комлык читендә безнөң космомобилене харап иткән каты матдәгә охшаттым.

Атом-төш батареяларына су салып фонарьлар белән пистолетларны корып жибәргәч, бөтен шик-шөбһәләре-без таралды.

Урманда һаман тынлык хөкем сөрә иде.

Тик менә безгә су белән күңел тынычлығы бүләк иткән хужалар гына күренмәде. Гүя алар бездән, безнөң кыяфәтебездән, углы нур ата торган коралыбыздан куркалар. Кем белә, бәлкем, без аларга кыршау еланнардан да шыксызрак булып күренәбездер? Хужалар, әлбәттә, һәр адымыбызны күзәтәләр булыр. Ләкин бер жирдә дә — аланда, урманда булсын, күлдә булсын — һичнинди хәрәкәт сизелмәде.

КИБЕР АКЫЛДАН ЯЗА

Күнелләрөбез тәмам тынычланып, тамак туйдырып алгач, радионы тоташтырдык.

Сигналлар чыганагы бик якин иде. Электроник машина, аңламаган сүзләренә вариантлар өстәп һәм сораулар куеп, түбәндәге хәбәрне тәржемә итеп бирде:

«Сакланыгыз! Көчле өермә якынлаша. Кунаклар, ышыкка (?) килегез. Тәүлекнең кырыктан бер өлеше үтү белән, давыл (?) кубачак».

Бу чакыруны безгә дүрт-биш тапкыр кабатладылар.

Автомат куйган сорауларга караганда, давыл гына түгел, туфан сыман нәрсә булуы да бар. Без инде хәзер бу планетада эллә нинди сәер хәлләргә дә эзер идек. Ә ышык дигәне ни икән соң? Яр буге бик сөзәк, анда сыеныр урын юк. Урман ышыгымы? Һәм, гомумән, ни өчен килегез дип чакыралар — барыгыз димиләр? Кая килергә?

Ул арада инде күк йөзәндә жете кызыл болытлар кабарып күч-күч булып агыла башлаганнар иде. Күп тә үтмәстән, жил кузгалды.

«Ялгызакта» тәүлек егерме сәгатькә сузыла, димәк, аның кырыктан бер өлеше утыз минутлар була. Ярты сәгәттән давыл башлана!

Без, минутны да эрәм итмәстән, әйберләрөбезне жыештырдык та, урман ышыгына йөгердек. Куелыкка кергәч, калкурак жирдәге иң биек агач төбен сайлап, тиз генә

палатканы корып куйдык. Мондый жиңел куышны күтәреп китәргә давыл күп сорамаячак иде, әлбәттә.

Мин кечкенә балта алдым да, бер-ике агачны кисеп аудармакчы булдым. Исәбем палатканы ботак-сатаклар белән ныгыту иде.

Балта белән кизәнгән генә идем, рацияне ташлап Грета йөгереп килеп житте:

—Кагылмагыз!— диде ул, кулымнан тоты

—Нигә? — дидем мин, сәерсенеп.

—Безгә бит бернәрсәгә дә тимәскә куштылар, Орнит!

— Беренчедән, бернәрсәгә түгел, беркемгә дә маска кушылды,— дип каршы төштем мин. — Икенчедән, инде, безгә хәтта су басуга да эзер торырга, баскыч хәстәрен күреп куярга кирәк. Монда жир иңкү, бәлки басып китә торгандыр — кем белә? Бәлки, агач башына ук кунакларга туры килер!

— Юк, куегыз балтаны,— диде Грета. Без хужалар кулында, алар безне

ташламаслар, ярдәм кулы сузарлар... һәрхәлдә, безгә алдан ук хәбәр итәрләр...

Монысы ышандырырлык дәлил иде

Һәм, чынлап та, күзгә күренмәс хужаларыбыз, давылның тиздән килеп житәчәген, ләкин пошынырга урын юклығын, һичшиксез ярдәм итәчәкләрен әйттеләр. Хәтта, әгәр автомат дәрәс тәржемә иткән булса, безгә тыныч кына «йоклап алырга» киңәш бирделәр. Автомат үзе дә «йоклап алырга» дигән сүзләргә куш тырнаклар эчендә басып бирде. Соңыннан аңлатуынча, бу — «горизонталь хәлдә килеш организм функцияләрен сүлпәнләндереп ял итү» мәгънәсендә булып чыкты. «Ялгызак»лылар безнең ничек ял итүбезне каяндыр аңлыйлар, ләкин, күрәсен, аларда «йокы» дигән төшенчә гомумән юк иде!

Без гаять арган идек, хужаларның киңәшен тотарга булдык. Шулай да, ятар алдыннан, «киберга» һәрнәрсәгә истә калдырып барырга, «гадәттән тыш хәл» килеп чыга калса, электр импульслары ярдәмендә уятырга дип күрсәтмә би рергә онытмадык.

Мин имән бармагымны пистолет тәтесенә куюымны йокы аралаш кына хәтерлим.

Сәер уяну иде бу.

Үземне ниндидер тирән, дәм-караңгы кое төбеннән күтәрелеп килгән кебек хис иттем. Гүя зыңнем ниндидер көчле агу белән томаланган да хәзер бик акрын лап кына ачыла бара һәм якты чынбарлыкка кайтып килә иде.

Баштарак күз алдымда бөдрә томаннар тирбәлеп торды, аннары мин түрдәгә зәгыйфь электр лампасын, палатканың үзәк баганасын һәм автоматның яшел утын күреп алдым.

Сәгатькә күз салдым. Өнемме бу, төшемме? Без шулай унөч сәгать йокладык микәнни?

Тәшвишләнеп сикереп тордым. Грета иңенә кагылу белән үк уяңды, ләкин ул да кайда икәннән аңышмыйча, күзләрен бер ноктага текәп аптырап торды. Ниһаять, ул гектаплекс шлем кигәннән онытып, күзләрен умакчы булды, елмаеп куйды...

—Давыл туктаганмы?

Юлдашымның беренче сүзләре шул булды.

— Туктавын туктаган, ләкин без кимендә унөч сәгать йоклап уздырганбыз, ахры, Грета!

— Аның каравы яхшы ял иткәнбез. Кәеф ифрат әйбәт... Арганлыкның

эзе дә калмаган. Ә сез?

—Минем дә. Бөтен гәүдә жиңеләйгән. Ашыйсы килмәве генә гажәп...

—Әйе,— дип ялгады Грета,— гажәп! Күпме вакыт үткән ләбаса!

Шулчакны киберга күзем төште. Кай арада кызыл утын кабызган соң әле ул? Ни булды икән? Һәм, гомумән, ул безне ни өчен уятмаган? Бертоташтан унөч сэгать йоклау «гадәттән тыш хәл» түгелмени?

Информация кнопкасына басу белән, автоматның динамигы, карлыккан тавыш белән, чуалчык сүзләр тезәргә тотынды. Тукта, ни сөйли ул?!

.....мең... ультратавыш радиациясе...
«... магнит кырыллы эрстед... глорийлар...
невро-характеристик кәкреләр... Безнең
электр импульслары... психоэлектрограмма... (!)
мәгълүмат ... саклагыч экран, авария ...
хакта тулы тупладылар чылбыры тормоз
Орнит Довер! Грета Ассони!.. Орнит, сез Гретаны
контурлары... Орнит... сөясез бит?
Орнит Довер, минем тормоз контуры тоткарлау системасын
бозык... төзәтегез, зинһар...
... Грета Ассони, сез көчле хисләрне рудиментларга кайтарып
калдырасыз. Мин дә

моны элек шулай аңлый идем... Чөнки хис-тойгыларны белми идем мин...
Кирәксез бер

йөк шикелле тоелалар... юк, тоелмыйлар, мин шулай уйлый идем. Сез
ялгышасыз, Грета...

Хисләрдән башка яшәү мөмкин түгел. Күпкырлы кеше тормышының
ярты ягы хисләр

комплексыннан гыйбарәт...

...Сез, кешеләр, маймылдан яралгансыз һәм күп гасырлар буена
койрыксыз булуыгызны өстенлек дип хайваннардан аермалык дип санап
киләсез... дөрөсрәге — килгәнсез. Атавизм дип көләсез сез... Борынгы
бабаларыгызга — маймылларга азмы-күпме охшап койрыклы булып туган
кешеләр операциягә баралар. Юк, мин сезне, сезнең бүгенге көнегезне

аңлым: сезне рәхимсез табигый сайланыш шулай тудырган. Әмма уйлап карагыз әле, уйлагызчы, зинһар, табигый шартлар бүтән булса, сездәге койрык үз көчен саклап калмаган булыр идемени, сезгә койрык өченче кул — искиткеч сыгылмалы һәм, гадәти кулларыгыздан аермалы буларак, күзәтчелекне таләп итми торган автомат буларак, сезгә үсеш юлын тагы да тизрәк үтәргә мөмкинлек бирмәс идемени?

...Грета Ассони, хис сезгә — кешеләргә генә түгел, электроник машинага да кирәк — шунсыз минем тормышымның мәгънәсе тулы булалмый. Ни өчен мин теләк тән, шәхси

омтылышлардан мэхрүм? Хәер, бу билгеле нәрсә — сез мине табигать кануннары нигезендә ясагансыз. Тудыргансыз. Ә кем ул кеше?

...Кеше ул — күп күзәнәкле, ике яктан симметрияле, умырткалы плацентар тереклек иясе... Ижтимагый хайван, приматлар отрядыннан, тарборынлылар ярымотряды вәкиле...

Кеше ул үз-үзен өйрәнәп, үзен аңлаган тереклек... Монда соңгысы — икенче билгеләмә мәһимрәк бит? Кеше дә автомат... аның да кимчелекләре бар... Кеше рефлекслар жыелмасыннан гыйбарәт һәм аны өлешләп таркатырга мөмкин... Минә — автоматны — кеше программалаган, миңа максат күрсәткән. Ә кешенәң үзенә яшәү программасын табигать биргән бит...»

Без исебез китеп басып тордык. Автомат исә һаман тыела алмый иде.

«Грета Ассонины сөюче Орнит Довер, тормоз контурларымны төзәтегез, юкса мин туктала алмыйм! Глорийлар! Глорийлар!»

Автомат минә ярдәмгә чакыра иде. Ул үтенә, ялварып сорый иде!

Шашкан киберыбызның «стоп» кнопкасына басып өлгергәнче, ул үзе тынып калды. Аз сүзле итеп яратылган машинабыз туктау әмәлен үзе тапты (моның өчен аңа тышкы дөньядан аерылу, һич югында саклагычларны яндырып өзү генә кирәк иде). Ләкин моның өчен жансыз автоматның теләве, ягъни кеше дәрәжәсенә күтәрелүе кирәк иде!

Без палаткадан йөгереп чыктык.

«ЯЛГЫЗАКНЫҢ» ХУЖАЛАРЫ

Чыгуыбызга исебез-акылыбыз китте. Кая гына карама, безне Һәр яктан яшыкелт шешә пыяласы кебегрәк нәрсә төрөп алган иде. Мин ары сугылдым, бире сугыл дым, ләкин Һәр җирдә шул шома, ялтыравык һәм пеше киртәгә барып төртелдем.

Тозак! Читлек! Без яшел кәрзин белән каплап куелган куяннар хәлендә идек!

Балта!

Әмма бу юлы да борынгы коралның кирәге чыкмады. Безне каплап алган пыяла сыман матдә кинәт кенә эреп, аерым тасмаларга бүленә башлады, һәм без ул тасмаларның үтә зур яфраклар икәннән күрдөк. Әйе, әйе — безне агач яфраклары төрөп алган булган һәм менә хәзер алар талгын җилдә җилфердәп торалар. Әгәр безнең герметик башлыгыбыз булмаса, без аларның салмак кына шапылдауларын да ишетер идек.

— Илгизәр кунаклар! Борчылмагыз. Без сезне зәһәр комнардан саклау өчен төрөп куйган идек. Буран туктады. Күк аяз, һава саф. Сөз Җир исәбе белән унөч сәгать йокладыгыз. Без ультратавыш тирбәнәшләре белән тәэсир ясап, сезнең организмны ял иттердек. Илгизәр кунаклар! Җир уллары! Менә сөз: бу тавыш каян ишетелә? дип сәерсенеп басып торасыз. Без сезне җентекләп тикшердек, югары нерв системагызның, психикагызның эшчәнлеген күзәттек, рухи тормышыгызны, телегезне өйрәндек. Борчылмагыз — моның белән сөзгә ычнинди зыян килмәде. Сөзгә хәзер сезнең турыда, туган планетагыз — ерак Җир турында да бөтен нәрсә билгеле, ягъни ярдәмче машинагызның хәтер җайланмасында һәм исегездә булганнар мәгълүм. Без Җир шарының биографиясе, кешелек дөньясының үсү тарихы һәм хәзерге берләшкән җәмгыятегез белән таныштык. Сезнең җәмгыять авыр һәм озак эволюция кичереп, нияять, тигезлеккә ирешкән. Сөздә дә күмәклек, дуслык. Сөздәге гайлә безнең коллективка охшаган...

Без бу сүзләргә телсез калып тыңладык.

Димәк, ял иткән арада безне күзәтеп торганнар, тән дәгә Һәр күзәнәгебезне актарын чыкканнар, автомат хәтереннән безне аңлау өчен кирәкле бөтен мәгълүматларны казып алганнар. Кибер менә нилектән бозылган икән! Ә бу... бу караклык була түгелме соң? Минем... безнең эчке тормышыбызда казынырга кемнең хагы бар?

Бу фикеремне шул мизгелдә үк аңлаешсыз оер ысул белән укып

алдылар Һәм нәкъ колак төбөмдә — юк, колак төбөмдә генә түгел, тагы да эчтәрәк, ми күзәнәкләре эчендә үк бугай — җавап ишетелде:

— Карак дигән төшенчә безгә мәгълүм түгел. Автомат ярдәмчегезнең хәтерендәге «юриспруденция», «җинаять», «шәхси милек», «хокук» сүзләренең мәгънәсен аңлау өчен безгә, үзегез әйтмешли, шактый «баш ватарга» туры килде. Ә автоматыгыз төзөк. Ул саташа гына... Туган планетабызга ят дөньядан килгән тереклек ияләренең кем булуын ачыкларга «хакыбыз» юкмыни безнең? Әгәр сез дошман булып чыксагыз? Яулап алырга килгән булсагыз? Һәрхәлдә, Җирегезгә башка дөньядан килеп чыга калсалар, сез дә нәкъ шуны эшләмәс идегезмени?

— Орнит... — дип пышылдады Грета, минем җиңемә кагылып,— Орнит, болар...

үсемлек түгел бит!

Ул әйләнәбездә тын гына басып торган агачларга ишарә ясады.

—Ничек? Нәрсә соң алар?

—Алар безнең кебек үк... фикер йөртә белүче акыл ияләре, Орнит.

Бу уй безгә әллә кайчан ук килергә тиеш иде! Су

«яфракларның» хәрәкәтчәнлегә, «ботакларның» органик рәвештә тоташып үсүе...

Грета сүзен бетерергә дә өлгермәде, әлегә мөлаем, ләкин кешенекенә охшамаган тавыш яңгырады:

— Ниһаять, сез аңладыгыз, кунаклар. Без — глорийлар. Хәзергә сезне борчымыйбыз, уй-фикерләрегезне тәртипкә ктерегез. Җир исәбе белән бер сәгатәтгә тагын элементгә керергә чакырабыз.

Безне буынтыклы кәүсәләр, чуала-чуала үскән ботаклар, киң Һәм озын яфраклар әйләндереп алган иде. Яшь сусыл ботакларда Һәм бөреләрдә акрын гына тереклек пульсы типкәне сизелә. Чын мәгънәсендә тере яфраклар «кояш» артыннан салмак кына борылалар.

Тып-тын.

«Ләкин үсемлек — туфракка ябышып үсә торган тереклек. Ул ничек бу кадәр камилләшергә, фикер иясә булып әверелергә мөмкин соң?» — дип пышылдадым мин телефонга.

— Алар үсемлек түгел, Җир мәгънәсендәге үсемлек түгел, Орнит! Монда без фикерләүче материянең яңа формасын очраттык. Табигать чиксез... Терек материянең яшәү ысулына килгәндә, анысы да бетмәс-төкәнмәс.

Грета минем күзләремә карап алды да дәвам итте:

— Мин әлегә бөтенесенә дә төшенеп житмим-житүен, ләкин, минемчә, без аерым агачлар дип уйлаган тереклек ияләре бер-берсенә тыгыз бәйләнгәннәр булса кирәк. Алар организмнар ансамбле, ягъни колония тәшкил итәләр.

— Жирдәге полиплар⁸ һәм ижтимагый бөжәкләр — бал кортлары, кырмыскалар, термитлар кебекме?

— Әйе. Мондый ансамбльдә матдәләр алмашу процессы тирәлек белән генә түгел, үзара да була. Хәер, үзара матдәләр алмашына охшаган, ләкин аңа караганда күп тапкырлар югарырак һәм катлаулырак нәрсә кешеләргә дә хас бит. Кешеләр информация алмашалар, ягъни киңәшләр, тәжрибә уртаклашалар, бер-берсеннән үрнәк алалар. Бу исә, ахыр чиктә, аерым шәхеснең бөтен физиологиясендә эз калдыра...

— Гади генә итеп әйткәндә, глорийлар фикер йөртә белүче хайваннар дөньясына карыймы?

— Хайваннар дигән сүз, һәрхәлдә, төгәл булмас иде. Үсемлек һәм хайваннар дөньясы дигән шартлы бүленешне Жирдәге терек табигатькә карата гына кулланырга мөмкин. Ә монда, күрәсең, органик тереклек шартлары бөтенләй үзгә булган, ул бүтән

юнәлештә үскән.

— Ә шулай да... биредәге тереклекнең яшел булуы хлорофилл бар дигән сүз түгелмени? — дидем мин. — Кешенең үсешендә итле азык та зур урын тоткан. Ә мондагылар — глорийлар — азыкны туфрактан, судан һәм атмосферадан алалар, ягъни алар аз калорияле азык белән тукланалар. Фикерләү сәләтенең үсеше өчен азыкның колориялелеге әһәмиятле....

Мин биолог булмасам да, бу дәлилләрнең нигезле икәнен белә идем. Минем сүзләрдән соң Грета берәз уйланып торды.

— Беренчедән,— дип башлады ул,— хәтта Жир үсемлекләре дә энергияне, туфрактан тыш, яктылык нурларыннан да алалар. Яфрактарда крахмал хасил булсын өчен су, карбон оксиды һәм яктылык кирәк. Ә «Ялгызак»ның кояш нурлары энергиягә бай. Икенчедән, ит кебек калорияле азыкның физик яктан һәм акыл ягыннан үстерүен вакыт күзлегеннән дә чыгып карарга кирәк. Итле ризык аң үсешенә булышлык иткән, эволюцияне тизләткән. Жирдә иң югары тереклек иясе — кеше килеп чыксын өчен бер-бер ярым миллиард ел үткән дип исәпләнә. «Ялгызак»та, бәлкем, фикерләү сәләтенең шушы дәрәжәгә житүе өчен

уннарча миллиард ел кирэк булгандыр.

— Ә хлорофилл? Яшеллек? Һәм шул ук вакытта глорийларның хәрәкәтчәнлеген сез ни белән аңлатырсыз? — дип бүлдердем мин аны.

— Әйткәнемчә, хлорофилл булу-булмауга карап кына табигатьне ике дөньяга — үсемлек һәм хайваннар дөньясына аеру тамырдан хата фикер ул, — дип җавап бирде Грета көттермәстән. — Аерым рәвештә үсемлекләр дөньясы да, хайваннар дөньясы да юк, бер бөтен органик дөнья гына бар. Үсемлек белән хайван арасында сыйфат ягыннан аерма юк. Бу — бик мөһим. Үсемлекләр һәм хайваннар тереклек дигән куәтле елганың ике тармагы алар.

Яшеллек бер үсемлекләр хасияте генә түгел, Орнит. Химик төзелеше һәм үзлекләре ягыннан хлорофиллга охшап та, төсләре зәңгәрсү, шәмәхә, кызгылт һәм сары булган матдәләр дә бар. Марста, мәсәлән, агач яфраклары шәмәхә ич. Ә хәрәкәтчәнлеккә һәм сиземләү сәләтенә килгәндә... Әйдәгез, тагы Җирне, жирдәге үсемлекләрне искә төшерик.

Грета киберны алып чыкты.

КИБЕР НИЛЭР СӨЙЛЭДЭ

Тормоз контурларын көйлөп, саклавычны алыштырып куйганнан соң, электроник машина эшкэ эзер иде инде. Ана артык зыян килмэгэн, фэкать көчлө магнит кыры автоматка «эфьюн кебегрэк» тээсир иткэн булса кирэк.

Безне кызыксындырган мәсьэлэ буенча ул түбэндэгелэрне сөйлөп бирде:

«Жир үсемлекләренең хәрәкәтчәнлегенә мисаллар бик күп.

Мәсәлән, черек агач төпләрендә була торган лайлач гөмбәләрне карап торсаң, аларның аз гына вакыт эчендә дә сизелерлек күчәнүен, рәвешләре үзгәрүен күрергә мөмкин.

Тукранбаш чәчәгенәң өчәрле яфраклары көндөз горизонталь хәлдә була, кичкырын

алар югары күтәрелә...

Төнъяк Америка сазлыкларында чебен тәбесе дигән үсемлек очрый. Аның яфраклары тагын да гажәбрэк. Бөжәк-мазар килеп куна калса, яфракның ике яртысы бергә кушылып ябыла да, бөжәк капкынга элэгә. Яфрак бөжәкне суырып, каты өлешләрен генә калдыра, ягъни бу үсемлекне үзенә бер төрлө ерткыч дип атарга мөмкин.

Чыклы үлән дип атала торган үсемлек тә бөжәк «ашап» туклана. Әгәр бөжәк урынына органик булмаган матдә кисәге, әйтик, таш куйсак, чыклы үлән яфрагы ябылмый, ашкайнату сыекчаларын да аз бүлөп чыгара... Ягъни үсемлек юкка-барга алданмый.

Хлороформ иснәтеп кешене ыуштан яздырып булган шикел

хлороформ белән йоклатып була...

Дөрес, жир үсемлекләрендә махсус нерв күзәнәкләре, нерв системасы юк, ләкин

аларда тынычсызлауны тапшыра һәм җавап сигналлар килә торган махсус каналлар бар...

Кешенәң нерв күзәнәкләре сигналларны секундка ун - унике метр тизлек белән

тапшырсалар, үсемлекләрдә бу процесс гадәттә күп тапкыр әкренрэк...

Менә тагы бер кызыклы факт. Жылы якларда елга буйларында үсә торган мангр агачын хәтта «тере бала тудыручы» дип тә атап йөртәләр. Мангрның жимеше өлгергәч тә өзелеп төшми. Жимеш эчендә «нәни» генә

мангр агачы шытып үсә башлый, тамырлар, сабак-үсентеләр жибәрә, яфрак яра. Шуннан соң жимеш өзелеп суга килеп элэгә дә, агым су белән «сәяхәт итеп» йөри һәм, үзенә уңай урын табылгач, очлы тамырлары белән кадалып чын-чынлап үсеп китә. Гадәти агач булса, мангр орлыклары елга суы белән диңгезгә агып китәр иде...»

Кибер мисал өстенә мисал өйдә һәм, әгәр Грета туктатмаган булса, үзенә мең еллар тәҗрибәсе, кешелек дөньясының бөтен гапылы туплаган хәтер капчыгыннан тагы күп нәрсәләр казып чыгарыр иде әле ул.

Грета гомумиләштерүгә күчте:

— Терек табигать белән терек булмаган материя чигендә торучы вирусларда ук инде сиземләү сәләте шактый көчле,— диде ул. — Бактерияләрдә, аннары амеба кебек садә организмнарда ул тагы да катлаулырак һәм зуррак үсешкә ирешкән. Ләкин түбән төзөлешле тереклек ияләрендә әле аң юк дәрәжәсендә, томанлы гына була. Күп күзәнәклеләрдән алып кеше организмына кадәр булган үсешне күздән кичерсәк, без сиземләү сәләтенә үскәннән-үсә баруын, камилләшүен һәм тереклек өчен гаять әһәмиятле урын алганын күрәбез...

Шулай итеп, «тومانлы аң» үсемлекләргә дә хас дип әйтергә нигез бар. Бу томанлы аңның, торган саен үсә барып, чын гапылга әйләнүе мөмкинме?

— Жир шартларында мөмкин түгел, — дип баш чайкадым мин. — Хәзерге заман маймыллары кешегә әверелә алмаган шикелле, моңа да юл киселгән. Маймыллар да бит үзләренә үсеш процессында инде кире кайта алмаслык — кирегә борыла алмаслык дип әйтергә теләм — тупикка кергәннәр.

— Әйе,— дип минем сүзгә дәвам итте кыз,— жир шартларында үсемлекләрнең аңга ия булулары — чын мәгънәсендә аңлы тормыш алып баруга кадәр тәрәккый итүләре мөмкин түгел. Ләкин бүтән дөньяда, бүтән мо-хиттә үсү юнәлешенә башкача булуы да ихтимал. «Ялгызак»та, күрәсең, нәкъ шулай булган да. Мондагы глорийлар, әле генә әйткәнемчә, аерым организмнар жыелмасы түгел, бәлки бер бөтен оешма, күмәк тереклек формасы булырга тиеш. Миллионнарча агачтан торган катлаулы организм. Аларда, күрәсең, эволюция яктылык энергиясеннән тулырак файдалану юнәлешендә барган. Бу

яктан алганда, нурланыш энергиясе аларга, бездәге югары калорияле азык булып хезмәт итәргә, әйтик, бездәге итле азыкны алмаштырырга мөмкин,

шулай бит?

Грета да автомат машинадан калышмаска телэгэндэй фикиер
артыннан фикиер тезэ

иде.

Гажэеп фикиерлэр иде бу.

— Туктагыз эле! — дип бүлдердем мин, сүзгэ бирелеп бөтен дөнъясын оныткан юлдашымны. — Грета, менэ сез бер бөтен коллектив организм турында, ниндидер идеаль система турында сөйлэдегез... Лэкин, эйтегез эле, бу организм ничек үрчергэ мөмкин? Хэер, ул үрчиме соң? Үрчеми икэн, үл үзенең картайган органнарын ничек алыштыра, яңарта, регенерацияли? Агач үсүенең дә бер чиге бар бит.

Аннары... Элеге коллектив тереклек формасы, үрчи торган булса да, бик тиз дегенерациялэнергэ тиеш түгелме? Кан катнаштыру, кан кардэшлэр арасында өйлөнүнең начар нәтижэлэргэ кигерүе, балаларның гадэттэ физик яктан да, акыл ягыннан да зэгыйфьлэнэ баруы мәгълүм бит.

—Әйе, әйе,— диде Грета, уйланып. Аның шома маңгае жыерчыкланып китте.

— Сез, Орнит Довер, бэхэслэшергэ өйрэнep килэсез... Хэтта миңа каршы әйтергэ дә

өйрэндегез кебек... — дип елмайды ул. — Ягез, фикерегезне әйтеп бетерегез.

— Тагы ни әйтим? — дидем мин. — Үрчү, нәсел калдыру мәсьэләсе аңлашылмый.

— Үрчү дисезме? Сезне ике женес булмавы аптырашта калдыра булса кирәк. Галәмдә ике генә түгел, өч һәм аннан да артыграк женесле тереклек ияләре барлыгы сезгә мәгълүмдер. Ә биредә женес бер генә, төгәлрәк итеп әйткәндә, монда без аңлаган мәгънәдәге женес бөтенләй юк...

Бер женесле үрчү фәнгә яңа түгел бит. Умарта кортларын гына алып карыйк. Соры кортның «әтисе» бул мый, чөнки ул партеногенетик юл белән, аталанмаган күкәй күзәнәктән үсә. Садә организмнарның бүленү юлы белән үрчүен әйтеп тә тормыйм.

— Ә дегенерация? Вакыт үтү белән организмда энтропия⁹ тупланырга тиеш бит. Бу исә ахыр чиктә үлемгә китерә.

— Әйе,—диде Грета,—энтропия... Садә организмнар да вакыт-вакыт бер-берсе белән очрашып хромосомалар алмашырга, шул юл белән

энтропияне киметергә мәжбүрләр... Димәк, беренчедән, глорийлар энтропиядән арыну чарасын тапканнар.

Ә органнарны регенерацияләү мәсьәләсенә килгәндә, ул терек материягә гомумән хас нәрсә, һәм глорийлар бу сәләтне фәнни нигездә үстерә алганнардыр.

—Димәк, глорийлар бер женесле... Димәк, аларда мэхэббәт тә юк?

—Әлбәттә, юк.

ГРЕТА

Мәхәббәтне танымаган кешегә бу сүзләргә әйтү жиңелдер -жиңелен. Ләкин мин тау-ташлар ақтарта торган сөю хисеннән башка узган гомернең мәгънәсен беркайчан да аңлый алмас идек.

— Борыныгызны жыермагыз, Орнит,— диде Грета. —
Мәхәббәтнең әтәргеч

көч буларак тоткан урыны...

Кызык, бу кыз мәхәббәтне, аның нигезе юклыгын күрсәтү өчен тагы ниләр әйтер икән? Тагын нинди дәлилләр китерер икән?

—Рәхим итеп сөйләгез — дидем мин, елмаерга тырышып.

— Кешелек жәмгыятендә мәхәббәт—чыннан да зарури көч. Ул тормышның нигез ташларыннан берсе. Мәхәббәт орлыгы инде жирдә тереклек яралган чорда ук шытып чыккан. Ләкин, Орнит, әйтегезче, дуслык белән иптәшлекнең, альтруизмның көче азракмыни? Һәм мәхәббәткә физиологик нигез булмаган дөньяда дуслык белән альтруизмның — инде аңга нигезләнгән хисләрнең гаять зур урын алуына ышанып

булмыймыни?

Мин Гретага гажәпләненеп карадым. Ул миннән ярдәм сорый түгелме соң? Грета Ассонимы бу? Ул үз-үзенә, үзенә күптәнге фәлсәфәсенә каршы килә түгелме?

— Орнит... Сөз мине туң йөрәккә саныйсыз, шулай бит? Ә сөзнәң... синең миңа мөнәсәбәтнең турында кибер әйткәннәр дәресе? Син... Сөз космонавтика институтындагы чыгарыш кичәсен оңытмадыгызмы? Мин... оңытмадым.

— Мин дә,— дидем мин, дулкынланып,— беләсегез килсә, хәзергә хәтле сөзгә үпкә саклап йөрәм.

— Ә мин аны беләм,— диде Грета елмаеп, һәм аның шул елмаяуы мине тагы чәметеп алды.

— Алайса, сөз минем кесәдә фоторәсемегез барлыгын да сизгәнсөздер? — дип әйтеп жибәрдем мин, күңел коткысына каршы тора алмыйча.

—Моңы хәтта бөзнәң капитан Глюк та белә,— дип пышылдады Грета.

Кинәт мин бөтенесен берьюлы аңлап алдым. Грета белән мин барында юлдашларымның күз кысышулары, хәйләкәр елмаяулары, вакыт-вакыт бөзнә икәүдән-икәү калдырырга тырышулары, гомумән, эш

йөкләгәндә дә безне бергә тотулары... Шайтаннар! Чынлап карасаң, моны комиссия дә белгәндер әле.

Ә Грета! Бу тәкәббер кыз минем эчтән сызып йөргәнемне көн саен күреп, сизеп торган!

«Яхшы,—дидем мин үз-үземә. Без дә төшөп калганнардан түгел», һәм сүзне икенчегә борып алып киттем:

— Органик оешканлык дигәннән сез нәрсә аңлайсыз? Глорийлар кебек организмнар ансамбленме? Яки умарта кортлары күченме?

— Юк инде, бәйләнмәгез, зинһар,— дип тыныч кына көлемсерәде кыз, һәм мин беренче тапкыр жиңүгә ирештем.

— Хәзер аңлатырга сезнең чират, Орнит,— диде Грета. — Без глорийларны ничек ишетәбез соң?

—Бу радиодулкыннар да, тавыш дулкыннары да түгел.

—Ә нәрсә соң?

— Глорийлар безнең белән биоканалда сөйләшәләр. Аларның тавышы ишетелгән чакта, аяк табаннарында чәнчешү сизгәнсездер бит?

—Әйе, әйе, чынлап та!

— Димәк, глорийлар биоимпульсларны туфрак аша жиберәләр. Туфрак бит аларның туган стихиясе. Күрәсең, биоимпульслар тамырлар аша тарала торгандыр. Ә

биоэлектр тирбәнәшләре безнең скафандр аша тоткарсыз үтеп керә...

—Ә аннары?

— Аннары инде, Грета, биология — сезнең өлкә китә. Колак ярысына килгән тавыш тирбәнәшләре баш миенә барыбер электр импульслары рәвешендә тапшырыла бит...

—Әйе.

— Миңа глорийларның реакция житезлегә гажәп тоела,— дидем мин. — Алар безнең фикерне күз ачып йомганчы укып өлгерәләр һәм шундук җавап та бирәләр.

— Аның каравы глорийларда механик хәрәкәт бик сүлпән, физик өлгерлек юк. Күрәсез, аларның ботак-яфраклары ничек акрын хәрәкәтләнә...

Шулчакны киберның идарә панелендә кызыл ут кабынды һәм репродуктор шытырдый башлады:

— Мәңге бер урында... Спорт та, космик сәяхәтләр дә юк... Без глорий булырга теләмәс идек.

Грета бая киберны тоташкан килеш калдырган, ул безнең гәпне «колак

салып» тыңлап торган һәм хәзер менә нинди нәтижә ясады! Кибер: «без» диде. Кибер үзен безнең белән, кешеләр белән тиң дип саный башлаган иде! Математиклар алдан әй теп куйган бер күренешнең — катлаулы автоматның үзенә бер төрлө шәхескә әйләнүенә шаһит идек без.

Моңа Гретаның ғына исе китмәде:

— Кем белә, кем белә? — дип башын чайкады ул, автоматка каршы төшөп һәм, сәгатенә күз салгач: — Глорийлар биргән вакыт бетеп бара... Тиздән без барлык сорауларга җавап алырбыз,— дип өстәде.

Урман тып-тын иде. Салынкы «яфраклар» кояш артыннан ялкау ғына борылып, үзләре өчен кыйммәтле жылылык калорияләрен йотып баралар. Фәкать без утырган аланга ғына куе ябалдашлар арасыннан якты төшә,

Глорийлар искиткеч төгәл булып чыктылар. «Жирле» вакыт белән нәкъ 8 сәгать дигәндә, без аяк буыннары оегандагы шикелле чәнчү алганын тойдык. Шул мизгелдә жиз кебек чыңлаган тавыш та ишетелде.

— Грета Ассони һәм Орнит Довер! Кибер, сез дә тыңлагыз! Жи р асты элементсә буенча мондый мәгълүматлар алынды: экспедициягездә катнашкан космонавтлар барысы да безнең планетага уңышлы килеп төшкән. Ион тизләткечләре һәм идарә системалары төзәтелгән. Хәзер берничә сәяхәтче фәнни-тикшеренү эшләре белән шөгыльләнә, ә икенче төркем сезне эзләп көньяк юнәлештә чыгып китте. Әгәр аларга каршы барсагыз, сез бүген кичкә очраша аласыз. Иптәшләрегез сау-сәламәт.

Тавыш өзелде. Без «ура!» кычкырдык. Глорийларга мең рәхмәтләр яудырып, әйберләребезне жыярга, юл хәстәрен күрергә тотындык.

КОСМОСТА ДУСЛЫК ҺӘМ МӘХӘББӘТ

Сез кемнәр?

Сездә жәмгыять нинди?

Сездә үсеш — эволюция ничек барган?

Аерым шәхесләр бармы сездә?

Фәннең тоткан урыны нинди? Культурагыз?

Хушлашыр алдыннан хужаларга без менә шундыйрак сораулар бирдек.

Глорийлар бик теләп, жентекләп җавап бирделәр. Аларның ниләр сөйләгәннен сүзгә-сүз китереп тормыйм (бу безнең сәяхәт журналында басылды). Ул, асылда, түбәндәгеләрдән гыйбарәт иде.

Глорийлар нәкъ без (дөрөсрәге, Грета) уйлаганча коллектив тереклек формасы икән. Бу жәмгыятьтә барлык индивидлар тигез хокуклы һәм һәр индивид бөтен коллектив тарафыннан, биологик яктан, тикшерелеп тора. Ягъни монда залимнар да, юксыллар да була алмый. Глорийлар коллективы инде миллион ел чамасы яши, ә «Ялгызак»та тереклек килеп чыкканга берничә миллиард ел үткән.

Аларда үсеш өчен озак вакыт киткән. Күрәсен, Жирдә кешелек дөньясының аяусыз табигать көчләре белән көрәшүе үсешне тизләткәндер. Ә монда бу этәргеч көчле булмаган.

Глорийлар колониясе елдан-ел киңәя, яңа өлкәләргә үзләштерә, тереклек итү өчен жайлаштыра бара. Инде экватордан һәр ике якта — урта зоналарда аңлы тормыш кайный. Туфрак химик юл белән эшкәртелә, күчмә ком нар бетерелә, атмосфера һәм күлләр дә фторлы кушылмалардан арындырыла, ясалма сулыклар төзелә.

Безнең күзлектән караганда, бу эшләр шактый акрын бара. Ләкин монда гажәпләнер урын юк: чөнки глорийлар үзләре актив хәрәкәт итү сәләтеннән мәхрүм, аларның экскаваторлары, бульдозерлары һәм башка машиналары да юк бит. Әмма бөтен эш планлы һәм оешкан рәвештә алып барылганга, бәлки йөз-йөз илле елдан («Ялгызак» исәбе буенча икәннен искәреп китәм, ә мондагы ел безнең Жир елыннан ике ярым тапкыр озынрак) планетаның йөзгә тәмам үзгәрер һәм ул шаулап -гөрләп торган терек планетага әйләнер.

Глорийларның хәрәкәт итә алмавы зур кыенлыklar тудыра, әлбәттә. Моңы алар үзләре дә икъярар итәләр, һәм күптән инде кораллардан, машиналардан файдалану кирәклеген аңлаганнар. Әмма корал белән эшләү өчен дә кул кирәк бит? Менә шуңа күрә дә глорийлар башка юл

белән киткәннәр — «тере машиналар» ижат итәргә булганнар. Квинтер дигән кыршау еланнар аларның беренче ижат жимеше икән. Ялгыш аңламаган булсак, квинтер глорийларның терек күзәнәкләреннән һәм ботаклардан органик ысул белән ясалган. Глорийлар бу елдам тереклек ияләрен беренче чиратта жир казу, каналлар үткәрү өчен файдаланып булып дип исәпләгәннәр. Ләкин алар нәрсәнедер исәпкә алып житкөрмәгәннәр. Квинтерларда космик нурлар тәсире белән кискен үзгәрешләр — мутацияләр килеп чыккан, шуның нәтижәсендә аларның бөтен организмы, психик эшчәнлегә, хәтта нәсел функцияләре дә бозылган. Кыршау еланнарның нерв системасында буйсыну һәм читтән идарә ителү контурлары сафтан чыккан, «тере машиналар» булырга тиешле квинтерлар мөстәкыйль яши торган, йомык системалы чын тереклек ияләренә әверелгәннәр.

Безнең автоматлар ярдәмчеләребез һәм турылыклы хезмәтчеләребез булса, глорийларның кыршау еланнары «хужаларын» танымаучы, дошман күрүче ерткыч булып киткәннәр. Элек органик азык алу өчен глорийлар «урманына» кайтып йөргән бу «машиналар» яшь ботак һәм яфрак белән туклануга күчкәннәр. Шуннан соң глорийлар кыршау еланнарга каршы аяусыз көрәш башлаганнар. Кичә без әнә шул сугышның шәһитлары булганбыз.

Глорийлар хәзер «тере машиналар» ясауны туктатып торып, алардагы тормоз жайланмаларын камилләштерү өстендә эшлиләр икән.

«Ялгызак»та әлегә шар сыман яшеннән башка һичнинди корал юк. Анысын да соңгы гасырларда гына, квинтерларны юк итү кампаниясе игълан ителгәч кенә, куллана башлаганнар.

Аның каравы, глорийларның теоретик белемнәре теоретик фикерләү колачы искиткеч. Алар телескопсыз, спектроскопсыз, автомат планетаара станцияләрсез дә галәм турында бик күп мәгълүмат туплаганнар. Мәсәлән, аларга галактиканың спираль формада булуы, галактикадан читтәге дөньялар, метагалактик системалар, галәмнең киңяя баруы билгеле. Глорийлар, саф математик юл белән фикер йөртеп, башка дөньяларда да тереклек булырга тиешлеген, ул тереклекнең бүтән төрле кануннарга буйсынырга мөмкинлеген аңлаганнар.

Глорийлар гаять музыкаль. Гомумән, аларда һәртөрле гүзәллекне тою көчле. Музыкаль дигәннән, бусы да без аңлаганча, жирдәгечә түгел. Глорийларның ишетү органнары бар, хәтта яфрак саен берәү туры килә. Ләкин алар әйләнә-тирәдәге физик үзгәрешләргә сиземләү өчен генә

хезмәт итәләр. Глорийлар музыкасының... тавышы юк. Тавышсыз-тынсыз музыка! Хәер, музыкада тавыш ярдәмче рольне генә уйный бит. Тавыш дулкыннары ахыр чиктә барыбер электр импульслары рәвешенә керәләр.

Ә глорийларның музыкасы турыдан-туры электр тирбәнешләреннән тора. Бу, әлбәттә, гаять экономияле. Алар өчен, билгеле.

Глорийларда шәхес аерымлыгы һәм шәхес иреге дасакланган икән. Ә менә шәхси бәхетнең нәрсә икәннен алар белмиләр (бу төшенчә глорийларда юк, алар ижтимагый бәхетне генә беләләр). Хәер, бәхетне шулай ике төргә бүлү дәресе соң? Юк, бәхет ике төрле булмаса тиеш. Аны болай төрләндерү, аеру борынгылардан калган, ахры... Без шәхси, аерым бәхет төшенчәсе нигезендә, ә глорийлар уртақ бәхет дигән критерий нигезендә бер үк нәтижәгә килмәгәнбезмени?

Аннары глорийлар дөньясында иң нык үскән нәрсә — ул да булса философия. Актив хәрәкәт итүдән мәхрүм, ләкин дөньядан, мохиттән информация алу өчен кешегә караганда да күбрәк органнары булган тереклекнең философиягә бирелүе һәм миллиард еллар эчендә бу өлкәдә гажәеп уңышлар казануы табигый.

Менә шушы урында глорийларның тагы бер үзенчәлеген, беренче карашка артык мөһим дә тоелмаган, ләкин чынлыкта принципиаль булган аермасын күрсәтеп үтәсе килә. Без — кешеләр — үткәндә булганнарны акрынлап оныта барабыз. Кешенең хәтер механизмы чикле, ул мәгълүм бер күләмдәге информацияләрне генә истә калдыра ала, һәм, әгәр бөтен нәрсә хәтердә саклана торган булса, ул механизм бик тиз арада «мәлдәрәм» тулып башка мәгълүматлар өчен урын калмас иде. Глорийларның исә хәтер аппараты чиксез... Алар хәтер механизмын кирәгенчә киңәйтә һәм тирәнәйтә алалар, ә кирәксез нәрсәне алар үз ихтыярлары белән онытырга да сәләтле.

Глорийларның киләчәккә планнары турында бер-ике сүз әйтеп китим.

Алар бөтен планетаны космик корабка әйләндерү турында хыялланаалар! Моның өчен «Ялгызак» эчендә гаять зур аннигиляция¹⁰ камералары һәм шахталар — реактив фотоннар агынтысы чыгу өчен дюзлар бораулау кирәк булачак. Планетаны космик корабка әйләндерү нигә кирәк соң? Моның нинди эһәмияте бар?

«Ялгызак»ның «кояшы», һәрбер йолдыз шикелле үк, акрынлап картая, суына барачак, башта сары, аннары кызыл йолдызга әвереләчәк һәм, нияять, сүрелеп үле йолдызга әйләнәчәк. Бу исә «Ялгызак»та органик тереклек сүнәчәк дигән сүз. Ләкин глорийлар «мәхшәр» көне житкәнне

көтөп, кул кушырып ятмаячаклар. Алар башта «Ялгызак»ны кояшка якынараак күчэрәчәкләр, ә аннары планетаны Галәм буйлап сәяхәткә алып китеп, берәр яшь йолдыз тирәсенә китерәчәкләр.

Бу планда, минемчә, чынга ашмастай нәрсә юк. Ерак киләчәктә кешеләр дә шул ук мәсьәлә турында баш ватарга мәжбүр булалар.

Глорийлар безгә сөйләгән нәрсәләр, кыскача, менә шулар.

Без юлга жыендык. Хәер, бу юлы безнең әллә ни йөгебез юк иде инде. Мин лазер - пистолетларның берсен глорийларга калдырырга теләгән идем, ләкин хуҗалар аңардан баш тарттылар, фәкать аның төзелеше белән генә таныштылар. Без якын-араларда жыйнаулашып килергә рөхсәт сорадык. Алар да очрашуны, космик тәҗрибә уртаклашуны хуп күрделәр.

— Сез — яхшы күңелле. Сездә дә берлек, бердәмлек. Безгә сезнең гаилә тормышы һәм гаиләнең нигезен тәшкил иткән көчле хис аеруча ошый,— диделәр алар.

—Мәхәббәтме? — дип сорадым мин.

— Әйе, сез аны мәхәббәт дип атыйсыз һәм ул хиснең тагы бик күп синонимнары да бар шикелле. Гомумән, сезнең цивилизация һәм културагыз ачлык белән мәхәббәт инстинкты нигезендә үсеп чыккан, ә гыйлем һәм белемгә омтылу инстинкты сездә шактый яшь әле,

— Бездә ачлык инстинкты инде яшен яшәгән һәм хәзер үлеп килә, ә менә белемгә сусау һәм мәхәббәт мәңгелек! — дидем мин аларга.

...Инде юлга чыккач Грета мине туктатты да:

—Сез мактанчык, Орнит! — диде.

—Мин — кеше! — дидем мин, аны җитәкләп.

—Без — кешеләр,— диде Грета Ассони, уйланып кына. — Без — кешеләр...

Һәм без, кулга-кул тотынып, кунакчыл планета буйлап алга атладык.

Юлда ул-бу булмады. Такыр җирдән өч-дүрт сәгатьләр барып, көн кичкә авышкач, рацияне тоташтырдык. Бу юлы чакыру сигналлары көттереп тормады:

— Комета! Комета! Координаталарыгызны бирегез! Без 50 нче квадратта. Комета! Координаталарыгызны әйтегез!

Ә яңадан бер сәгатьтән без офык читендә тузаннар туздырып килүче космомобильне күрдек.

ШАРТЛАМАСЫН

Ишекне шаран-яра ачып, бүлмәгә берәү йөгереп керде, керде дә бик көр тавыш белән: «Хелло! Сәлам, Генри!» — дип кычкырды.

Киң, озын өстәл янында, берсе өстенә берсе өелгән аппаратлар, төрле яктан сузылган электр чыбыклары пәрәвезе артында нидер язып утырган кеше сискәнеп куйды, аягүрә басты һәм беркадәр карап торгач:

—Ә... бу синме, Альберт? — диде.

— Нәкъ үзе, картлач, бу — минем персона,— диде тегесе һәм житез атлап түргә узды. Кочаклаштылар.

Моннан биш-алты ел элек, колледжда укыган чакта, алар аерылмас дуслар иде: эреле-ваклы ресторан-кафе-ларны бергәләп айкап йөриләр, әле малайлык чыңлап торган нәзек тавыш белән сүгенгән булалар, нечкә билләр артыннан озак кына карап калалар да, икесе берьюлы тел шартлатып, тыела алмыйча көлөргә тотыналар иде.

Колледжны тәмамлагач, аларның юллары аерылды. Генри фән сукмагыннан китеп барды, ә Альберт Линкольн үзенең банкир әтисе белән Европага юл тотты.

—Син картайгансың, ак битле жен! Житмәсә, кырынмагансың да!

Генри, елмаеп, төк баскан ияген уды.

—Аның каравы, син чын джентльмен, Европа ничек шомарткан үзенне!

Дуслар, кулга-кул тотынышып, стена буендагы кәнәфигә таба атладылар.

— Бирегәрәк утыр,— диде Генри, кәнәфинең чистарак жирен күрсәтеп. Ул күзлеген салды да, кәнәфи ертыгыннан чыгып торган паролон кисәге алып, пыялаларын сөртте.

—Ни хәлдә яшисең, Генри? Бу сиңең үз лабораторияңме? Күпме тузан...

— Үземнеке. Абзый вафат булгач, кәгазь фабрикасы үземә генә калды. Мин аны саттым да лаборатория оештырып жибәрдем. Шәһәр ерак. Тыныч, һичкем борчымый, мәшәкәтләми.

Альберт бүлмәне күздән кичерде. Кишгәләр генә түгел, тәрәзә төпләре дә эреле-ваклы реторталар, колбалар, бихисап пыяла көпшәләр белән тулган, бер почмакта экәмәт формалы антенна һәм тонык көзгә тора, өстәл асларына аккумуляторлар, гальваник батареялар өелгән иде. Кая карама,

шунда китаплар, журнал комплектлары аунап ята. Стенага химик элементлар таблицасы һәм дөнья картасы эленгән.

— Димәк, кесәң такыр?

— Буп-буш, валлаһи! — дип җавап кайтарды хужа кеше һәм кесәләренә шап итеп сугып куйды. — Ә син һаман типтерәсеңме?

— Менә монда инде ялгыштың, картлач. Мин хәзер, атакай әйтмешли, ир уртасы кеше, булачак финансист. Мине утрак тормышка күчереп, тагын да кулайрак ярдәмче итү нияте белән, кәләш тә табып бирде...

— Әтиеңме?

— Әйе, — дип күз кысты Альберт Линкольн. — Гомумән, минем киләчәк ачыкланды.

— Сәяхәтче булу турында хыялларын? Ялгышмасам алты-җиде ел элек син гел шул турыда сөйли идең бит...

Альберт аскы иренен күпертте:

— Алары яшьлек жүләрлеге, — диде ул, кулын селтәп. — Жир шары дигән мескен планетада билгесез «ак таплар» юк бит инде. Миннән Скотт та, Амундсен да чыкмаячак, ә уртакул буласым килми. Беләсеңме, минем долларларым сәяхәт итәр. Бу яктан дөньяны шаулатырга исәп.

Яшь бизнесмен бәхетле кыяфәт белән галстугын төзәткәләп алды. Аңардан үз-үзенә һәм иртәгесе көнгә ышанганлык, көч һәм сәламәтлек аңкып тора иде. Ул портсигар чыгарып нәфис бармаклары белән Генрига сигарет тәкъдим итте.

— Сине эзләп табуның сәбәбе дә шул, — дип дәвам итте Альберт, — туемда егет чак дусларым булуын телим. Жирән Рейнига, башкисәр Стефанга, «төн бүресе» Эд-мондка — барысына да хәбәр иттем. Ә сине, картлач, көч-хәл белән генә таптым — ерак качкансың.

Альберт сигаретын кабызып, җәелеп утырды да, авызын түгәрәкләп, төтен божрасы җибәрде:

— Син мине гафу ит, һаман үзем турында гына лыгырдыйм. Шунысына төшенә алмыйм: син химия беләнме, радиотехника проблемалары беләнме мәшгуль? — диде ул, бүлмәдәге җиһазларга ишарәләп.

Хужа үзенә бәхетле дустаны кырын гына карап алды да, тәмәке төтененнән тончыккандай, ютәлли башлады.

— Аңламас дисеңме? Хәер, онытып та бетергәнмендер инде. Мегагерц, стильб, нейтральләшү реакцияләре һәм башкалар, һәм башкалар, дөресме?

Альберт кулларын уа-уа кеткелдәп алды. Аннары, дуcтының һаман дөшмәвен күрөп, туңган кеше шикелле иңбашларын кочаклап утырды.

— Юк, күрәм, онытмагансың,— диде аңа Генри. Анын тавышында кырыс металл чыңы ишетеләп киткәндәй булды. Ләкин ул бик тиз үзен кулга алды, елмаеп куйды һәм сүнгән сигаретын идәнгә ташлады.

— Мин дә вакытны бушка уздырмадым, Альберт, — дип сөйләп китте ул. — Синәң күзләрең әүвәлгечә үткер: мин химик, радиотехник, өстәвенә теоретик физикадан да читтә тормыйм. Мондый универсальлек хәзер сирәк бит, шулай түгелме?

— Әйе, хәзер фәнне аерым кешеләр түгел, зур-зур коллективлар алга этәрә бугай.

— Ансы шулай... тик материал һәм акча житәрлек булганда, ялгыз галимнәргә дә эш байтак әле...

Фән турында сөйли башлагач, Генриның йөзә яктырды, тавышында ят итү — дошманлык сизелми иде инде. Альберт Линкольн да житдиләнде, аның күзләрендә кызыксыну катыш көнләшү кебегрәк бернәрсә чагылып китте. Дөресен әйткәндә, ул үзенә яшәтәшләренең уңыш казануын, дан, шөһрәткә ирешүен өнәп бетерми иде. Хәер, ул моны беркайчан да сиздерми, көнләшүен бик тирән яшерә иде.

Генри пышылдап сөйләүгә күчте:

— Менә өч ай инде мин газапланам да, шатланам да. Уйлап тапкан нәрсәм

мине әле күкләргә күтәрә, әле коточкыч куркыта...

Альберт Генриның жилкәсенә кулын салды:

— Ачышың белән котлыйм,— диде ул дустанә рәвештә,— ләкин син бик борчыласың...

—Әйе, борчылам. Күңелемне нидер тырный...

Генри тузанлы өстәлгә таянды да уйга чумды. Шыксыз лабораториядә уңайсыз тынлык урнашты, фәкать тәрәзә аша көзгә жил сызгырганы һәм стенага эленгән борынгы зур сәгать текелдәве генә ишетелә иде. Альберт сүз башларга базмады. Ул читтән-читтән генә дуcтына күз салгалап алды. Берничә минут шулай узып китте.

Нияять, Генри башын күтәрәп, тузгыган чәчләрен төзәтеп алды һәм кыска гына:

—Теләгәң булса, күрсәтәм,— диде.

...Алар чирәм баскан ишек алдыннан, тар сукмак буйлап, куаклыкка таба атладылар. Текә яр буенда озын-озын такталардан укмаштырып,

түбәсен сырлы калай белән япкан бер каралты күренде.

Генри халат кесәсеннән ачкыч алып, зур йозакка ярата алмыйча шактый азапланды. Йозакны ачкач, ул ниндидер бер яшерен кнопкага басып алды. Калын ишек шуннан соң үзе ачылып китте. Ләкин әле бу соңгы ишек түгел иде. Тагы бер тимер рәшәткәле ишекне үтәргә туры килде.

— Төрмә кебек,— дип мыгырдап куйды Альберт. — Әллә караклардан куркасыңмы?

—Галим караклардан,— дип жавап кайтарды хужа, электр лампасын кабызып.

— Йозакны ике-өч тапкыр алыштырдым инде, менә бүген дә бозылган шикелле...

Кемнәрдер кызыксына...

Брезент белән капланган әржәләр арасыннан ян белән генә узып, тынчу амбар эченә үттеләр һәм урталыктагы өстәл янына килеп тукталдылар. Хужа кунагына урындык күрсәтте.

— Тәжрибәләремне мин менә шушында ясыйм,— диде Генри. — Ачышым да шушында туды...

—Пьер һәм Мария Кюрилар кебек икән,— дип сүз кыстырды аның кунагы.

— Әйе, әйе, алар да иске амбарда эшләгәннәр... — дип, Генри дустына игътибар белән күз төшереп алды. — Син, банкир, фән тарихыннан да хәбәрдар икән әле,— диде ул аннары. — Я, ярый...

— Мин колакларымны торгыздым,— дип елмайгандай итте Альберт Линкольн, жайлабрак утырып. — Тыңлыйм.

— Атом энергиясе турында да мәгълүматларың бардыр дип уйлыйм,— дип сүзгә кереште Генри.

— Европа жилләре очыртып бетермәгән булса... Шулай да син аңлатыбрак сөйлә, зинһар.

— Ә заманында син физиканы әйбәт сукалый идең бит,— дип башын чайкады хужа һәм сүзен дәвам итте. — Мәгълүм булганча, атом реакцияләре вакытында гаять күп

энергия бүленеп чыга. Ләкин атомнарның мондый үзгәрешләре жирдәге табигать шартларында шактый акрын бара... Лабораториядә исә бу реакцияләрне бик нык тизләтергә мөмкин. Атом бомбасы нәкъ шундый

лаборатория инде — шартлаган чакта ул бик кыска вакыт эчендә ифрат күп микъдарда энергия аерып чы гара Һәм бу көч зур җимерүләр ясый ала... Хиросима белән Нагасакины, гранит ташларны елаткан фаҗигане, йөз меңләгән корбаннарны исенә төшер. Нур авыруы әле бүген дә, ун еллар үткәч тә, корбаннарын чүпләп тора...

— Болары бик билгеле нәрсәләр бит,— дип бүлдерде аны Альберт.

Генри, сөйләүдән туктап, кулы белән кискен хәрәкәт ясады:

— Билгелесен билгеле, — дип пышылдады ул, — тик без моны онытабыз...

искә төшермәскә тырышабыз...

Альберт башын иде.

—Ә мин... мин менә шул атом бомбасының үзенә каршы корал уйлап таптым!

Бу горур сүзләр Альбертны сискәндереп жибәрде.

— Юк, мин акылдан шашмаган,— дип көчәненеп кенә елмайды Генри.

— Син башта тыңлап бетер. Менә күр.

Ул авыр тимер шкафның үтә калын ишеген шыгырдатып ачты да аннан берничә пробирка алды: «Монда Уран 235,— диде ул,— ягъни җимергеч коралның төп өлешен тәшкил итә торган матдә. Күрәсең, мин аны кулымда тотып торам. Ул бөтенләй

куркынычсыз, шартларга исәбендә дә юк. Нилектән? Чөнки шартлау килеп чыксын өчен чылбыр реакция башлану — ягъни бер атомның таркалуы башкаларына да тәэсир итеп реакциянең күз ачып йомганчы булып үтүе кирәк. Моның өчен исә уранның күбрәк булуы, уран микъдарының «критик массага» житүе яки артыграк булуы шарт. Минем кулымдагы бу матдә миллиграммның меңенче өлешләре кадәр генә, шул сәбәп лә таркалу процессы бик акрын бара. Аңлайсыңмы?

Тын калган Альберт, карлыкканрак тавыш белән:

—Әйе, төшенәм,— дип жавап бирде.

Генри бер пробирканы амбарның аргы башына илтөп калай киштәгә куйды. «Хәзер мин аны шартлатам»,— диде ул, тагы елмаерга тырышып. Альберт сикереп торды да аның кулына ябышты:

—Ташла! Кирәкми!

— Бу тәжрибәне мин күп мәртәбә кабатлап карадым,— диде Генри, кулын ычкындырып һәм:—курыкма! Мин үлемне үтерәм бит,— дип өстәде.

Өйтүе булды, стенадагы рубильникның сабын аска тартып төшерде. Нәрсәдер жуылдый башлады, өстәлдәге параболик көзгенә үзәге очкын чәчрәтеп яктырып куйды, һәм шул мизгелдә авыр артиллерия тубыннан аткандагы кебек каты шартлау цемент идәнне тетрәтте. Альберт күзләрен чытырдатып йомды, аның йөзенә эссе һава ташкыны китереп бәрде. Кайдадыр пыяла коелып төште, түбә калайлары кызганыч тавыш белән чыңлап куйдылар. Аннары каралты тагы бер кат калтырап алды. Тишек-ярык-лардан әче тузан болытлары үрмәләп чыкты.

Генри янып-пешкән дустына таба борылды.

—Аңладыңмы?—дип сорады ул.

Төгесе, телсыз калгандай, ияген генә какты, аннары төчкереп жиборде.

— Куркыныч,— диде ул, аңга килеп, — ләкин мин һични аңламадым, ихластыр!

—Моңың нәрсәсе аңлашылмасын? Атом бомбасына жиназа бу!

—Шулай укмы?

— Алайса, мин сиңа булачак, дөресрәге, булмаячак сугышны кинематографта күрсәтәм. Рәсемнәрен үзем эшләдем.

Ул киноаппаратны өчаякка бастырып көйләп куйды, экран урынына ниндидер иске жәймә элдә, аннан соң утларны сүндерде. Экранга якты шакмак килеп төшүгә, якында гына динамик шыгырдый башлады.

Объектив күк йөзенә төбәлгән. Анда кургашындай авыр болытлар

агыла.

Диктор Генри тавышы белән: «Безнең ракеталар дошман иле чикләренә якынлаша»,— дип игълан итте. Каралжым болытлар төркеме арасыннан өчпочмак койрыклы ракеталар күренде. Аларга дэһшәтле бомбалар төялгән...

Аннары объектив жиргә юнәлтелде.

Бөдрә урманнар артында яшел ужым квадратлары, бакчалар, елан шикелле боргаланган инешләр, тасма елгалар, көзгә күлләр, уенчык авыллар; тагы да арырак шәһәрләр, электр линияләре, фабрикалар...

Жирдә тормыш кайный.

Экраннан бәләкәй арбалар тартып аналар узып китте. Нәни генә бер малай йөгереп

килеп футбол тубын күккә чөйде. Әнә ул борынын тарткалап югарыга карап тора...

...Болытларны айкап, жан өшеткеч улау һәм сызгыру авазлары чыгарып, ракеталар

килә...

Шул вакыт дикторның карлыккан тавышы «Юк!» — диде. Кинопроектор янында басып торган тере Генри да: «Юк!» дип өстәде.

...Чик буендагы автомат сакчылар һәм радиолокаторлар ерткыч кошларны бик тиз капшап таптылар. Контрстанцияләрдә аппаратлар эшкә кереште. Ачык мәйдандагы зур параболик көзгеләргә жан керде. Алар, салмак кына борылып күз камаштыргыч чаткылар чыгарып ракеталарга таба электромагнитик дулкыннар көлтәсе жибәрделәр. Бер, ике. Тагы ике көлтә. Тагы...

Экранда зур план белән кара ракеталар күрсәтелде. Кинәт алар яктырып киттеләр һәм, утлы шарларга әверелеп, күз ачып йомганчы юкка чыктылар, парга — томанга әйләнделәр!

...Кояш чыкты. Кар сулары акты. Боз кузгалды. Күзгә Һ башлады...

— Фильм тәмам,— диде Генри, бүлмәне яктыртып. Ул, кулларын халат кесәләренә тыгып, жиңүче кыяфәтендә басып тора иде.

— Бу... бу бик хәтәр нәрсә бит!—диде банкир Линкольн, әле һаман күзен экраннан ала алмыйча. Электр яктысында аның йөзә акшарлаган кебек күренә иде. — Синең нурларыңнан берничек тә сакланып

булмыймыни?

— Мөмкин түгел! Мин уран кисәкчекләрен калын металл һәм ярты метрлы бетон экран эченә яшереп карадым. Ләкин бу нурлар өчен тоткарлык юк. Сугышны

паралич сугачак!— диде уйлап табучы горур кыяфәттә.

Альберт эшләпәсен салып куйды, кульяулык алып битен, муеннарын сөртте:

— Син нишләгәнеңне аңлайсыңмы, Генри?—дип сорады ул, шактый кискен

итеп.

—Әлбәттә.

— Юк. Аңламыйсың. Бала булма, дустым. Әгәр бездә бомбалар булмаса, ике ел эчендә безне кызыллар басып китәчәк. Демократиягә, шәхес ирегәнә, ахыр чиктә үзенә үк үлем белән яныйсың син, картлач.

Генри иңнәрен жырды, күзлеген рәтләп куйды.

Альберт Линкольн иренен тешләп уйланып торды да:

— Хәер, әгәр атом бомбалары эшкә ярамаса без гадиләрен кулланырбыз!—

диде.

— Ай-һай! Шул ук дулкыннар сериясе, резонанс ешлыгын белеп эш иткәндә, теләсә нинди ягулыкны һәм шартлагыч матдәне кабызып жибәрә ала. Принципта мин һәртөрле матдәне таркатуга да ышанам, моның өчен куәтлерәк энергия чыганагы гына кирәк.

—Искиткеч! Икенче Эдисон син, картлач!

Уйлап табучы башын чайкады.

— Мин гений түгел,— дип каршы төште ул.— Мин вөжданым кушканны эшләдем, бары шул гына. Һәм бу бәлкем, аккош жыры шикелле, минем соңгы хезмәтемдер. Хәер, мин булмасам, моны һичшиксез бүтән кеше ачкан булыр иде.

Альберт аны сагаеп тыңлап торды.

— Бу хакта әлегә беркем дә белмиме?—дип сорады ул, урындыкларга утырышкач.

—Әлегә юк,— диде галим, уйланып кына.

— Монсы яхшы, Генри. Ләкин син бер ялгызың эш түнтәрә алмассыңдыр... ярдәм кирәкмиме сиңа?— Генриның ачылып китмәвен

күргәч, Альберт сүзне икенчегә борды.— Син бер ялгызыңмы? Экономка-мазар да тотмыйсыңмы?

— Мин ялгызлыкка күнегеп беттем инде. Азык-төлекне күрше фермадан алам. Айга бер, кайда бер дигәндәй, шәһәрне әйләнәп кайтам.

— Ялгызак! Дәрвиш! Ә заманыңда син чибәрләр тирәсендә чуала идән бит!— дип шаркылдаган булды Альберт.— Дженнины оныттыңмы?

— Дженнины?— Генри маңгаен жырып уйлап алды.— Әйе... Дженни Уилки. Хәтерлим. Ул кайда хәзер?

—Аңардан киноактриса чыкмады, Генри. Биржада машинистка ул.

— Ничек алай?— Генриның тавышы бик борчулы чыкты.— Ә Дженниның абыйсы, шагыйрь Уилки?

—Әһә, Робинзон, син якты дөньяны онытып ук бетермәгәнсең икән әле!

—Син сорауга җавап бирмәдең, Альберт.

— Уилки утыра,— диде Альберт, читкә карап.— Иң каты режимлысында. Син бер дә газеталар укымыйсыңмыни соң? Хат та алмыйсыңмы? Язмыйсыңдамы? Ай-яй...

—Уилкины ни өчен утырттылар соң?

— Сугыш алласы Марс турындагы сатирик шигырьләре өчен. Демонстрацияләрдә дә актив катнашкан бугай. Менә шул. Кызганыч, әлбәттә.

Амбар эче караңгыланып киткәндәй булды. Идән астыннанмы, стена эченнәнме күсе чыелдап йөгереп үтте. Әчкелтем тузан исе килә иде. Генри әкрән генә торды да, сәләмә халатын жилфердәтеп, ишекле-түрле йөрәнә башлады.

Тышга, ишек алдында агач яфраклары шыбырдап куйды. Тимер рәшәткәле тәрәзәләргә яңгыр тамчылары чирткәли башлады. Аннары коеп яварга тотынды.

Генри дөньядан аерылган кешедәй туктаусыз йөрәнә, кайчакта башын тотып ыңгырашып куя иде. Түшәм ярыгыннан муенына эре тамчы килеп төшкәч кенә ул туктап калды.

— Генри,— дип дәште аңа Альберт Линкольн, өлкән кешеләр шикелле ягымлы итеп,— кил әле. Утыр. Менә шулай.

—Я, тыңлыйм,— диде тегесе, ләкин үз уйларыннан айнып житә алмыйча.

— Менә нәрсә, картлач: сиңа уйлап тапкан нәрсәңне онытып торырга туры килер.

Альбертның сүзләрендә киңәш итүдән бигрәк, боеру һәм таләп, шул ук закытта хәйлә-мәкер дә сизелде.

—Миңамы?

—Әйе. Онытып торырга.

Генри яшьлек дустаның салкын күзләренә туры карады:

— Юк,— диде ул, нык итеп,— һәм аннан соң... кабатлап әйтәм, минем баш житкәнгә бүтәннәрнең — әйтик, французларның да башы житмәс дип уйлайсыңмыни син?

— Анысы барыбер. Без аларның бугазыннан тотып алырбыз. Бөтен аппаратураңны, сызымнарыңны, теоретик исәп-хисапларыңны... илтеп тапшыр. Шуннан да хәерлесе юк. Долларларың дәрәя булып агар. Ләззәткә чумарсың, картлач, ә?

—Ә тапшырмасам?

— Ул вакытта мин синең урында булырга теләмәс идем,— диде Альберт Линкольн, бармакларыннан рәшәткә ясап күрсәтеп,— черерсең. Хөр жәмгыятькә аяк чалырга сиңа берәү дә ирек бирмәс.

Генри сискәнәп куйды

— Минем фәнни хезмәтләрем турында беркем белми ич әле. Кем генә хәбәр итәр икән?

—Мин, — дип әйтеп салды Альберт Линкольн, көттәрәп тормастан.

Генриның йөзенә кызыллык йөгерде, яңакларына каты төерләр калкып чыкты, күзләрендә уг уйнады. Ул Альберт каршысына килеп басты да изүен ычкындырып жибәрде:

— Хәтерәңдәме, Альберт,— диде ул, тыны кысылып,— колледжда чакта без юк кына нәрсәдән бер сүзгә килешкән идек?— Генри йодрыгын дустаның борын төбенә үк китерде.— Минем йөнтәс йодрыгымны оныттыңмы?

—Кызма, картлач.

Ләкин Генри селтәнгән иде инде. Альберт атылып торды да урындык артына чигенде һәм кесәсенә тыгылды.

— Аңга кил,— диде ул, пистолетын төбәп,— көч безнең якта. Беләсең килсә, лабораторияңне һәрәктән полиция уратып алган.

Генри дер-дер калтырана иде. Анын йөзенә бөрчөк-бөрчөк тир бәрәп чыкты. Ул дошманына ташланырга әзерләнгән юлбарыска охшап калган һәм алга ыргылу өчен Альбертның бер сүзе, бер хәрәкәте житәр кебек иде.

— Ах, син, хәшәрәт,— диде ул буылып һәм хәле китеп урындыкка ауды,

— Нишләмәк кирәк,— диде Альберт Линкольн.— Син, кошчыгым,

инде ике ел буена күзөтү астында торгансың. Һәр адымың билгеле... Парижга, мсье П.га хат язган идеңме? Әйе, син анда бөтөн уй-фикерләреңне, планнарыңны тәфсилләп язгансың. Хатың, әлбәтгә, барып житмәгән.

—Адәм актыгы...

— Озын сүзнең кыскасы, сөеклем, сине изоляцияләргә туры килә. Үзең гаепле. Милли иминлек комиссиясе миңа сине көйләү-сыйпаштыру бурычын йөкләгән иде. Ә син ахмакланасың.

Альберт пистолетын кулыннан төшөрмичә генә чигенеп барып ишекнең биген күтәрде.

— Тукта, якын килмә!—дип кычкырды Генри ишектән күренгән кораллы кешеләргә.—Якын килмәгез, юкса мин барыгызның көлен күккә очырам!

Ул шартлаткыч аппаратның тоташтыру кнопкасына үрелде.

Ишетелер-ишетелмәс кенә булып пистолет атылды. Генри акрын гына урындыктан авып төште.

— Ашыктыгыз, мистер Линкольн, — диде шымчы ларның берсе. Ул Генриның гәүдәсен чалкан яткырып маташа иде.— Нәкъ йөрәгенә тигән. Мәрхүм безгә исән килеш күбрәк файда китергән булыр иде.

— Ашыктыгыз, имеш! Ә сез бу жәһәннем машинасының ниләр жимертә алуын беләсезме? Әгәр кнопкага басып өлгөрсә, сездән пар болыты гына калган булыр иде!

Альберт Линкольн, пистолетын кесәсенә салып, кулъяулыгы белән тирләгән уч төпләрен сөрттә һәм яулыкны идәнгә ташлады.

— Мин азаттыр бит?— диде ул өлкән шымчыга. Аның бу шакшы эшләрдән тизрәк котыласы килә иде шикелле.

— Кайбер формаль нәрсәләр генә калды... Бераз көтегез,— диде шымчы һәм ашыгыч күрсәтмәләр бирергә тотынды.

— Сержант! Хәзер үк лабораториягә! Бер генә кәгазь кисәгә дә калдырмаска! Чүп савытларын чистартыгыз. Жиһазларга кагылмаска.

—Ә сез,— чормага! Күгәрчен оядамы-юкмы, шуны карагыз.

—Өстәл тартмаларын бушатырга!

— Ә сез үзәккә шалтыратыгыз. Гыйльми агентны жибәрсеннәр. Мондагы нәфис аппаратларны безнең бозып ташлавыбыз бар.

Өлкән шымчы үзе Генриның һәр кесәсен актарып, әйләндереп чыкты. Кече габаритлы радиометрны, дулкын үлчәгечне, секундомер кебек нәрсәләргә ул сакланып кына өстәл читенә алып куйды һәм кәгазьләргә

күздән кичерә башлады. Ул кабалана - кабалана нидер эзли иде. Альберт Линкольн исә, үз эшен бетергән бер кыяфәт белән, стенага сөялеп йотлыга-йотлыга тәмәке суыра иде.

— Сөз күгәрчен турында сорамадыгызмы?— диде аңа шымчы, кәгазьләрдән башын күтәрми генә.

—Жае чыкмады...

— Шэп түгел. Эгэр дэ мэгэр күгэрченнэн жиллэр искэн булса... Эй, сез— чормадагылар! Кая олактыгыз?!

Дөбер-шатыр килеп түбэдән ике полисмен килеп төште. Алар өстәл янына басып үрә каттылар.

—Оя буш, шеф.

— Буш, элбәттә!— дип кычкырып жибәрде өлкән шымчы, ниндидер бер кәгазьне күзләренә якын китереп.— Менә! Хат дүрт көн элек язылган һәм, башымны кисмәгә бирәм, шул көнне үк күгәрченгә тагып жибәрелгән... Ачык авызлар без, ләгънәт төшкере!

—Гафу итегез, мистер...

Шымчы Альберт Линкольнга ачулы караш ташлап дорфа гына:

—Мистер Ральф, Линкольн эфэнде!— диде.

—Мистер Ральф, хатта нилэр бар соң? Бэлки...

— Аппаратның тулы эскизы. Таблицаһар. Формулаһар. Кыскаһы, безнең бөтен тырышлығыбыз җилгә очты. Тулы фиаско. Хат Парижда инде. Ә без мистер Генрины беркатлы дип уйлаган идек...

Өлкән шымчы маңгаен үчләп тотты.

— Бомбага көн бетте,—диде ул, кызарган күзләрән уып. —

Сугышыйм дигэнгэ

ук-жэя, балта-сөнгелэр, кылыч-хәнжэрлэр дэ, чукмарлар гына калды...

«Ә мин быел өстәмә ялдан колак кактым бит»,— дигән уй аны аерата борчый иде.

Notes

[←1]

Варан —эре кэлтэлэр семьялыгыннан. Озынлыклары 1,3 метрга житө.

[←2]

Самум — чүллөрдө ком Һәм тузан алып килә торган эссе жил.

[←3]

Дюз — ракетада реактив газ ургылып чыга торган тишек, сопло.

[←4]

Гектаплекс — үтә нык пыяла.

[←5]

Цирклар — Айдагы зур божра таулар.

[←6]

Супертитан корычы — үтә нык эретмә.

[←7]

Лазер-пистолет — куәтле яктылык нуры ата торган корал.

[←8]

Полип — гадэттэ диңгездэ яши торган эчэк куышлыклы хайваннар.
Женессез үрчегэндэ колониялэр тәшкил итэлэр.

[←9]

Гомумән, энергиянең кыйммәте кимү, энергиянең барлык җисемнәр арасында тигез бүленүе. Биредә: организмның югары тәртибе бозылу.

[←10]

Аннигиляция — гадәттәге материя белән антиматерия кушылу' нәтижәсендә материянең фотоннарға (яктылык порциясенә) әверелүе.